

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2019 | ÅRGÅNG 23

Bokförlaget THALES

Introduktion

DET HAR PÅ senare tid argumenterats för att det bästa man kan göra för klimatet är att skaffa färre barn, eller helt avstå från att skaffa barn.¹ Skälet är att valet att sätta nya individer till världen är långt mer klimatpåfrestande än valet att t.ex. flyga, äta kött eller köra en bensinbil. Detta beror på de extra utsläpp som ens barns liv kommer att medföra, som skulle ha uteblivit helt om man istället valt att inte skaffa barn.

Detta argument kan upplevas som stötande, eftersom frågan om barnaskaffande kan ses som viktigare och mer privat än frågor om flygande, köttätande eller bilåkande. Detta till trots är det dock ingenting som på förhand undantar barnafödandet från att behöva genomgå en etisk utvärdering. Liksom de flesta av våra livsstilsval påverkar våra val kring barnafödande andra än oss själva. Detta gör det också fullt rimligt att låta etiskt granska våra val kring barnafödande.²

Det finns dock aspekter av barnafödande som problematiserar argumentet att vi bör skaffa färre barn för klimatets skull. De flesta av dessa aspekter är uppenbara, men några tål ändå att nämnas.

För det första kommer barnen att bidra till att göra världen till en bättre plats, eftersom deras upplevda lycka skulle utebli om de inte fanns. Dessutom kan barnaskaffandet skänka oss mening med livet, samtidigt som det kan ses som en beståndsdel i den mänskliga blomstringen. Barnafödandet har därför starka positiva värden som måste tas med i beräkningen innan några slutsatser kan dras om hur väl det står sig ur ett etiskt perspektiv. Klimatet är inte det enda som spelar roll här i världen. Om så vore fallet skulle det bästa vi kan göra vara att ta livet av oss själva (och få med oss så många som möjligt på kuppen).

För det andra gäller att beräkningarna, enligt vilka barnafödande ger ofantliga klimatavtryck, bygger på antagandet att våra barn kommer att leva som vi gör idag. Men ambitionen är ju att vi ska ställa om till en klimatneutral livsstil. Om vi gör det, och så-

ledes lyckas med klimatmålen, så kommer våra barns nettoutsläpp att vara nära noll. Därmed skulle barnaskaffande alltså *inte* vara påtagligt klimatpåfrestande (även om det förstås skulle kunna tära på jordens resurser).³

För det tredje, och i koppling till detta, är det *hur* våra barn lever – inte *att* de lever – som är relevant för klimatproblemet. De som skaffar barn har rimligen ett ansvar att uppfostra dem till klimativänliga (liksom i allmänhet vänliga) individer. Dessutom är det möjligt att klimatkompensera för de utsläpp som våra barn inte lyckas undvika – genom att exempelvis bidra till ny skogsplantering eller solcellsinstallationer – på samma sätt som vi kan klimatkompensera för våra egna utsläpp. De föräldrar som lyckas med detta kan knappast klandras – i alla fall inte ur klimatsynpunkt – för att ha skaffat barn.

För det fjärde är det ur klimatsynpunkt irrelevant *vad* vi gör för att hålla oss inom den utsläppsbudget som bestäms av atmosfärens kapacitet att absorbera växthusgaser. Det enda som spelar roll är *att* vi gör något av det som krävs för att tillräckligt minska våra utsläpp. Att avstå från barn är i bästa fall ett effektivt sätt, men inte det enda eller ens nödvändigt.

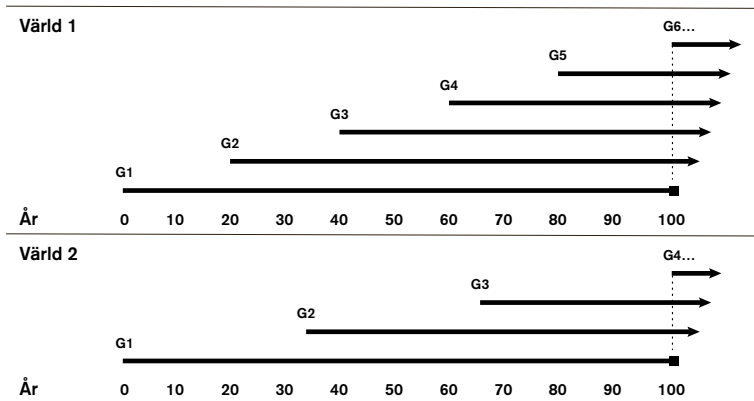
För resonemangets skull ska jag här låta det vara osagt till vilken grad dessa argument problematiserar slutsatsen att vi bör skaffa färre barn för klimatets skull. Jag ska istället fokusera på en annan aspekt av barnaskaffandet, som hittills har bortsetts ifrån i debatten, vilken ytterligare problematiserar denna slutsats. Denna aspekt rör vikten av *tidpunkten* ifråga för ens barnaskaffande. Det är nämligen så att *föräldrarnas ålder* vid barnaskaffandet påverkar hur många människor som lever samtidigt på jorden och *hur många* som därmed ska dela på jordens resurser – inklusive atmosfärens förmåga att absorbera växthusgaser.

Argumentet

FÖR ATT SE hur tidpunkten ifråga för ens barnaskaffande, eller närmare bestämt föräldrarnas ålder vid barnaskaffandet, är relevant ur klimatsynpunkt kan vi tänka oss två olika världar, där vi antar att medellivslängden hos befolkningen är 100 år i båda världarna

och att varje person (föräldrapar) skaffar ett (två) barn i respektive värld. Vi kan vidare anta att befolkningmängden initialt är densamma i båda världarna, samt att människorna i båda världarna bidrar till samma utsläppsmängd per capita. Den enda skillnaden, antar vi, är att människor i den ena världen skaffar barn vid i genomsnitt 20 års ålder, medan de i den andra världen skaffar barn vid i genomsnitt 33 års ålder. (För att göra exemplet mer trovärdigt kan vi anta att föräldrarna i den första världen skaffar barn vid 19 respektive 21 års ålder, medan föräldrarna i den andra världen skaffar barn vid 32 respektive 34 års ålder.)

Utifrån dessa antaganden får vi resultatet att befolkningmängden snart kommer att skilja sig åt mellan de olika världarna *trots* att varje person föder lika många barn i dem. I den första världen kommer befolkningen stabiliseras kring fem samtidigt levande generationer, medan befolkningen i den andra världen kommer att stabiliseras kring tre samtidigt levande generationer. Trots att varje generation kommer att innehålla lika många individer i båda världarna, kommer befolkningmängden i dessa världar att skiljas åt. Detta kan illustreras som följer (notera att den första generationen, G₁, dör i samma stund som den sjätte generationen, G₆, föds i Värld 1, medan G₁ dör i samma stund som G₄ föds i Värld 2):

Eftersom det relevanta ur klimatsynpunkt är just befolkningmängden på jorden, i kombination med befolkningens konsumtion av växthusgasgenererande produkter, samtidigt som det alltså spelar roll för befolkningmängden vid vilken ålder de som skaffar barn väljer att skaffa sina barn, följer alltså att det inte bara är *antalet* barn man skaffar, utan också *när* i livet man skaffar dem, som spelar roll för klimatet. En intressant implikation av detta är att det, även under antagandet att allas våra barn lever lika länge och ger upphov till samma koldioxidutsläpp, kan vara bättre ur klimatsynpunkt att skaffa fler barn senare i livet än färre barn tidigare i livet.

Invändningar

EN INVÄNDNING MOT detta resonemang gör gällande att det inte är utsläppsnivåerna *per generation* som spelar roll utan snarare mänsklighetens *ackumulerade* utsläpp.⁴ Att enbart sprida ut befolkningmängden över ett flertal generationer, som argumentet ovan går ut på, kommer enligt denna invändning inte att ha någon påverkan på de ackumulerade utsläppen över tid. I och med att det är de ackumulerade utsläppen som antas avgöra den globala uppvärmningsgraden, samtidigt som denna uppvärmningsgrad avgör klimatförändringens effekter på människor och djur, så är det till ingen nytta för klimatet att sprida ut befolkningen över tid. Alltså kan det heller inte finnas någon ur klimatsynpunkt moraliskt relevant skillnad mellan Värld 1 och 2 ovan. Följaktligen kan det heller inte ur klimatsynpunkt vara relevant *när* i livet människor skaffar barn.

Denna invändning är dock problematisk, av flera skäl. Det första skälet är att invändningen bortser ifrån att ett senarelagt övertrasserande av den globala utsläppsbudgeten ger oss mer tid till att uppfinna nya metoder för att (i) reducera våra kommande utsläpp, (ii) neutralisera de utsläpp som redan ägt rum, och (iii) anpassa oss till de klimatförändringar som oreducerbara utsläpp kommer att leda till. Visserligen måste detta vägas mot faktumet att ju fler människor vi är på jorden, desto fler av oss skulle kunna bli fors-

kare och uppfinnare som gör fler och snabbare innovationer på klimatområdet. Men det är tveksamt om de extra personer som skulle kunna bidra till något sådant skulle hinna göra det i tid, med tanke på att det rimligen skulle ta 20–30 år innan de nått en ålder som möjliggjorde några relevanta innovationer. Dessutom finns det en outnyttjad potential hos de människor som redan existerar. Eftersom den snabbaste befolkningsökningen sker i de delar av världen där tillgången på kvalitativ utbildning är knapp, skulle ytterligare forskningsframsteg effektivare kunna säkerställas genom att erbjuda dessa redan existerande människor kvalitativ utbildning. En fortsatt befolkningstillväxt skulle sannolikt resultera i ytterligare outnyttjad potential snarare än klimatrelevanta uppfinningar.⁵

Det andra, och kanske främsta, skälet till att invändningen ifråga är problematisk är att den bortser från att mänsklighetens ackumulerade utsläpp bestäms av det tidsspänn under vilka utsläppen äger rum. Detta har att göra med framförallt två saker: (i) att jordens atmosfär har en *naturlig förmåga* att absorbera växthusgaser, och (ii) att denna förmåga är *cyklisk*. Jordens naturliga kolsänkor – som skog, sjöar, hav, och atmosfären som sådan – klarar nämligen av att absorbera en viss mängd växthusgaser varje år. Enligt IPCC:s beräkningar handlar det om ungefär 11 miljarder ton koldioxid (ekvivalenter) per år.⁶ Detta medför att det endast är de utsläpp av växthusgaser som *överstiger* denna mängd (och alltså inte *naturligt* absorberas) som bidrar till den globala uppvärmningen. Givet denna naturliga »kolcykel» följer att vi har en *årlig* utsläppsbudget att förhålla oss till.

Även om vi antar att de ackumulerade utsläppen av växthusgaser kommer att uppgå till en viss specifik mängd *oavsett vad vi gör*, så är det följaktligen relevant ur klimatsynpunkt huruvida dessa utsläpp äger rum under en kortare eller en längre tid. Ju längre tidsspänn är under vilka utsläppen äger rum, desto mer av dessa utsläpp kommer nämligen att absorberas naturligt av jordens atmosfär. Därför är det en relevant skillnad mellan Värld 1 och Värld 2 ovan, varför det också är relevant ur klimatsynpunkt när i livet folk väljer att skaffa sina barn.

Ett undantag skulle förvisso vara ifall de ackumulerade utsläppen redan är så pass omfattande att en fatal klimatkatastrof är oundviklig, och att det därför inte skulle spela någon roll om vi skaffar (färre) barn senare för klimatets skull. Relevansen av detta scenario är dock begränsad. För det första skulle det, om det stämde, nämligen innebära att *ingen* klimatåtgärd spelar någon roll eftersom allt är kört ändå. Det skulle alltså inte slå enbart mot argumentet att det spelar roll när i livet folk skaffar sina barn, utan mot argument för klimatåtgärder i allmänhet. För det andra indikerar den rådande klimatforskningen att vi i själva verket kan påverka hur drastiska klimatförändringarna kommer att bli, *även givet* att klimatförändringar är oundvikliga. Slutsatsen blir därför att ackumuleringsinvändningen tappar sin beviskraft i sammanhanget.

Ett annat motargument, som går i linje med ovanstående resonemang, gör gällande att vi bara har mellan 8 och 22 år på oss att reducera våra utsläpp om vi vill undvika en klimatkatastrof. Eftersom våra val vad gäller barnaskaffande har effekter endast på längre sikt än så, kommer vi inte att kunna undvika en klimatkatastrof genom att enbart se till att skaffa barn lite senare i livet än vi annars skulle ha gjort.⁷

Detta motargument tar till viss del udden av tesen att det spelar roll för klimatet när i livet vi väljer att skaffa våra barn. Intressant är att det också tar udden av den ursprungliga tesen att det bästa en individ kan göra för klimatet är att skaffa färre barn. Men det finns en faktor som gör det fortsatt relevant ur klimatsynpunkt att både skaffa färre barn, och skaffa dem senare i livet. Detta har att göra med att klimatarbetet inte är någon engångsuppgift. Även om vi nu skulle lyckas undvika en klimatkatastrof genom att drastiskt sänka våra utsläpp, så kvarstår utmaningen att *även framöver* hålla oss till så låga utsläpp att vi inte vid ett senare tillfälle riskerar att utsätta mänskligheten för en klimatkatastrof än en gång. Det handlar alltså om att fortsatt hålla oss inom den klimatbudget som atmosfärens absorptionskapacitet även fortsättningsvis kommer att erbjuda oss. Därför kvarstår att det är relevant ur klimatsynpunkt att skaffa barn senare i livet.

Slutsats

DENNA TEXT HAR presenterat ett argument för att de av oss som skaffar barn har klimatrelaterade skäl att skaffa dem senare i livet. Detta argument måste förstås ses inom ramen för de mänskliga fysiologiska begränsningar som gäller för reproduktion, eftersom det kan vara svårare att skaffa barn senare i livet. Därtill måste hänsyn tas till de eventuella negativa effekter som ett försenat föräldraskap kunde innebära, för både föräldrar och barn, innan någon slutgiltig slutsats kan dras att det senarelagda föräldraskapet är att moraliskt föredra framför ett förhållandevis tidigarelagt föräldraskap. Allt annat lika står det dock fast att det är relevant ur klimatsynpunkt när i livet föräldrar skaffar sina barn.⁸

→

Olle Torpman är forskare i praktisk filosofi vid Institutet för framtidsstudier.

Noter

1 Wynes & Nicholas (2017).

2 Noteras bör att inte alla instanser av barnafödande är lika öppna för en etisk granskning i klimatsammanhanget, eftersom inte alla barnafödslar beror på frivilliga, medvetna och aktiva val. Den etiska granskningen av barnafödande ska därför här avgränsas till fall som är just frivilliga, medvetna och aktiva.

3 Se Van Basshuysen & Brandstedt (2018) för ett liknande resonemang.

4 Se Greaves (2019).

5 Se »The Overpopulation Project»: overpopulation-project.com/ethical-perspectives-on-population-and-the-sustainable-development-goals/

6 Se IPCC (2014) och Chancel & Piketty (2015).

7 Nicholas (2019) och IPCC (2019).

8 Jag vill tacka Henrik Andersson, Eric Brandstedt och Jens Johansson för värdefulla kommentarer på tidigare utkast av denna text.

Referenser

CHANCEL, LUCAS & THOMAS PIKETTY (2015) »Carbon and inequality: from Kyoto to Paris. Trends in the global inequality of carbon emissions (1998–2013) & prospects for an equitable adaptation fund», Paris School of Economics, Paris.

GREAVES, HILARY (2019) »Climate Change and Optimum Population», *The Monist*, 102(1), ss. 42–65.

- IPCC (2014) »Climate change 2014: impacts, adaptation, and vulnerability. Part a: global and sectoral aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change». Cambridge University Press.
- IPCC (2019) »Global warming of 1.5°C: An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty».
- NICHOLAS, KIMBERLY (2019) »Population, Environment, and Human Development in Science and Popular Media», presentation på workshopen *Ethical Perspectives on Population and the Sustainable Development Goals*, den 25 september vid Institutet för framtidsstudier.
- VAN BASSHUYSEN, PHILIPPE & ERIC BRANDSTEDT (2018) »Comment on »The climate mitigation gap: education and government recommendations miss the most effective individual actions»», *Environmental Research Letters* 13(4).
- WYNES, SETH & KIMBERLY NICHOLAS (2017), »The climate mitigation gap: education and government recommendations miss the most effective individual actions», *Environmental Research Letters* 12(7).

1 Introduktion: #metoo i Sverige

SVERIGE, NOVEMBER 2017: i svallvågorna av Harvey Weinstein-skandalen signerar 703 kvinnliga film- och teaterarbetare ett upp-rop under hashtaggen #tystnadtagning. De anklagar regissörer, producenter, teaterledare och politiker för att ha misslyckats ta sitt ansvar att motverka sexuella trakasserier på arbetsplatsen. De kräver hela branschen på nolltolerans och sanktioner mot övergrepp. De avslutar med: »Vi vet vilka ni är.»¹

Uppropet följs av ett sextiototal till, de flesta branschrelaterade, som signeras av tiotusentals kvinnor: brandmän, akademiker, journalister, försäkringsanställda, konstnärer, kyrkoarbetare, restauranganställda, m.m. Några av uppropen kommer istället från socialt marginaliserade grupper och signeras av t.ex. döva, papperslösa och brottsdömda.² Utöver att kräva ett slut på sexuella trakasserier och övergrepp, innehåller uppropen en uppsjö av anonymiserade berättelser om allt ifrån »oskyldiga» sexistiska kommentarer till fullskaligt sexuellt våld. Mediebevakningen fullkomligt exploderar och allmänhetens avsky mot trakasseriernas art och omfattning vet knappt några gränser.

I upprensens efterdyningar namnges också, i både sociala och traditionella medier, några offentliga personer som beskylls för sexuella trakasserier och övergrepp. De blir socialt utfrysade, uppsagda eller på annat sätt straffade. En del blir också föremål för polisiära och rättsliga utredningar.

Endast ett av de högprofilerade fallen resulterar i en fällande dom. Istället leder dessa händelser till ett bakslag mot hela #metoo-rörelsen, som anklagas för att straffa utan rättslig prövning.³ Kvinnor som har pekat ut män offentligt utsätts för mediadrev och hat på sociala medier. Vissa blir själva föremål för polisiära och rättsliga utredningar om förtal. Pressens opinionsnämnd faller också ett antal traditionella medier för att ha brutit mot de pressetiska reglerna.

Sammantaget tycks allmänheten ha välkomnat att #metoo-upproppen ökade medvetenheten kring sexuella trakasserier, men motsatte sig starkt de efterföljande uthängningarna. Uppropen, mediadreven och bakslaget mot #metoo har skakat om vårt system av sociala normer kring vilka beteenden och vilka reaktioner som är acceptabla och förväntade, inte minst på våra arbetsplatser.

Den här uppsatsen ämnar undersöka dessa händelser och de bakomliggande sociala normerna utifrån ett spelteoretiskt ramverk. Vår analys visar att om målet är att minska sexuella trakasserier så finns anledning att godta inte bara uppropens medvetandegörande kring fenomenet utan även de efterföljande straffen.

I avsnitt 2 skissar vi den roll sexuella trakasserier har spelat inom olika filosofiska sammanhang. Avsnitt 3 tecknar dess svenska historik över de senaste fyra decennierna. I avsnitt 4 utvecklar vi vår spelteoretiska modell och relaterar den till både den filosofiska litteraturen och den svenska historiken. Avsnitt 5 avslutar uppsatsen med att lyfta fram några av analysens praktiska implikationer.

2 Filosofisk bakgrund

ÄVEN OM ORDET »trakasseri» användes redan i 1700-talets Sverige, dyker uttrycket »sexuella trakasserier» upp först mot slutet på 1970-talet: en översättning av »sexual harassment», amerikanska kvinnogrupperns nyfunna benämning på ett uråldrigt fenomen.⁴ 1979 analyserade Catherine MacKinnon begreppet inom ett rättsfilosofiskt ramverk. Hennes banbrytande arbete gav upphov till ett helt forskningsfält som studerar sexuella trakasseriernas definition, moraliska status och rättsliga påföljder.⁵ Den rättsfilosofiska debatten har sedan dess kretsat kring frågorna: vad är sexuella trakasserier, vilka handlingar faller under begreppet? Och hur kan och bör lagen hantera dessa?

Även utanför rättsfilosofin har begreppet väckt intresse. Språk- och kunskapsfilosofer har använt det för att illustrera sina teorier. Miranda Fricker har analyserat den historiska frånvaron av begreppet »sexuella trakasserier», som avser en gemensam social erfarenhet av objektifiering och förtryck, som en form av epistemisk orätt-

visa.⁶ Hon har därigenom initierat en debatt kring frågan: vilket slags orättvisa utgör sexuella trakasserier?

Filosofier med intresse för tillämpad etik har diskuterat fenomenets normativa implikationer. Jennifer Saul uppmanar filosofer att fokusera på frågan hur vi bör hantera sexuella trakasserier, snarare än att fastna i definitions- eller kunskaps- och språkfilosofiska spörsmål. Hon varnar även för att begränsa diskussionen till enbart rättsliga och institutionella åtgärder, då det kan få folk att tro att dessa – omstridda och ofta ineffektiva – åtgärder är de enda vi har att tillgå. Hennes förslag är att fokusera på informella åtgärder, inte minst utomstående åskådares ansvar att säga ifrån.⁷ Frågan här är alltså: vad bör vi, allihop, göra för att motverka sexuella trakasserier?

I denna uppsats hörsammar vi Sauls uppmaning att tänka vidare kring hur vi bör hantera sexuella trakasserier och tittar specifikt på vilken roll informella regler och procedurer samt utomstående åskådare kan spela. Istället för att ta itu med begreppsliga, rättsliga och etiska spörsmål kommer vi att arbeta utifrån ett stiliserat fall av sexuella trakasserier, för att undersöka sociala normers roll och konsekvenser.

Vår analys använder sig av spelteorins resurser.⁸ Detta tillvägagångssätt har kritiserats för att misslyckas fånga fenomenologin bakom sociala fenomen: hur människor till vardags t.ex. tänker på och förhåller sig till sociala normer.⁹ Vårt mål är dock inte att förstå hur folk tänker kring sociala normer avseende sexuella trakasserier, utan snarare att komma fram till hur vi kan motverka de sistnämnda. För detta syfte kan en rationell rekonstruktion av de sociala normerna vara fullt tillräcklig.¹⁰ Om rekonstruktionen möjliggör förutsägelser kring olika åtgärder, så spelar det ingen roll för vårt syfte huruvida den också ger oss en korrekt bild av de psykologiska och sociologiska processerna.¹¹

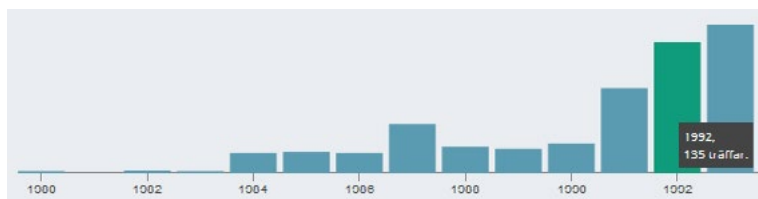
Vi använder oss av en idealiserad spelteoretisk modell av sexuella trakasserier på en arbetsplats. Vi fokuserar på arbetsplatsen dels därför att den utgör en begränsad kontext med identifierbara »spelare» med igenkännbara strategier och incitamentsstrukturer

och dels därför att #metoo-rörelsen har varit tätt förknippat med kvinnors villkor på arbetsmarknaden.

För att bedöma tillförlitligheten i vår modells förutsägelser kommer vi att löpande relatera den till de senaste fyra decenniernas händelseutveckling kring sexuella trakasserier inom Sverige. En kort historik följer i nästa avsnitt.

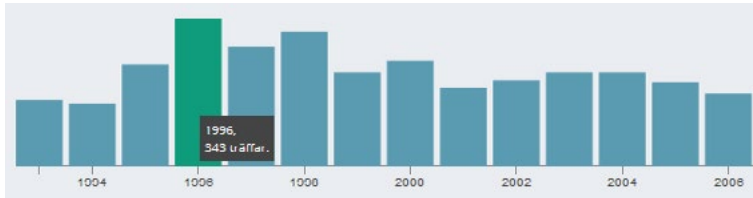
3 En kort svensk historik av sexuella trakasserier

FÖRSTA GÅNGEN UTTRYCKET »sexuella trakasserier» används i svenska tidningar är 1980, då det förekommer i två artiklar (*Figur 1*).¹² Detta sammanfaller med att en ny lag om jämställdhet i arbetslivet träder i kraft som, utan att använda själva uttrycket, förbjuder arbetsgivare att »missgynna en arbetstagarare eller en arbetsökande på grund av hans eller hennes kön».¹³

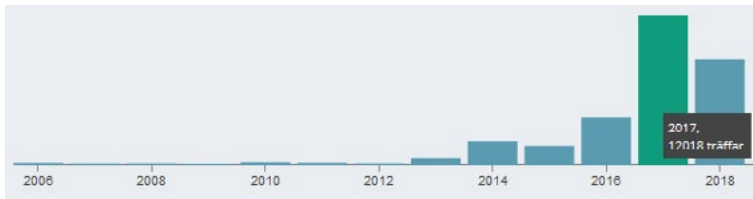
Figur 1.

Fram till 1983 förekommer uttrycket i två till tre artiklar per år. 1984 är det fler än 20 artiklar, vilket sammanfaller med det första JämO-fallet om sexuella trakasserier på arbetsplatsen. Därifrån stiger siffrorna något fram till början av 90-talet. 1987 stiger siffran till 68 artiklar, när JämO förlorar sitt första fall i Arbetsdomstol och publicerar sin första enkätundersökning om sexuella trakasserier i arbetslivet, Frid-A. 1992 träder en ny jämställdhetslag i kraft, som nu innehåller uttrycken »sexuella trakasserier» (»ett uppträdande i arbetslivet av sexuell natur som kränker en arbetssökandes eller arbetstagarares värdighet») och »trakasserier på grund av kön» (»ett uppträdande i arbetslivet som kränker en arbetssökandes eller arbetstagarares värdighet och som har samband med kön».¹⁴ Siffrorna ligger nu på över 100 artiklar per år.

Figur 2. Notera att y-axelns värden varierar mellan Figur 1 och 2; år 1993 överlappar.

Fram till 1998 stiger siffrorna till över 300 artiklar per år, men faller därefter till 100–200 per år under 00-talet (Figur 2). 1996 års toppnotering avspeglar bl. a. rapporteringen om skandalen kring den dåvarande vd:n för Astra (senare Astra Zeneca) och visar på en stigande grad av offentlig medvetenhet kring problemet.

Figur 3. Notera att y-axelns värden varierar även mellan Figur 2 och 3; år 2006 överlappar.

2010 års ökning till över 200 artiklar (Figur 3) sammanfaller med Twitter-kampanjen #prataomdet, som belyser gråzonen mellan frivilligt sex och ofrivilligt (d.v.s. våldtäkt). Men återigen faller siffrorna till strax över 100 under de följande åren, vilket kan tolkas som en sjunkande grad av offentlig medvetenhet. 2013 års ökning (till över 500 artiklar) sammanfaller med #fatta-kampanjen för en samtyckeslagstiftning, som drar igång efter en uppmärksam rättegång i Umeå tingsrätt där tre män frias från misstanken att ha våldtagit en 15-årig flicka med en glasflaska, då »ord står mot ord». Mediebevakningen av sexuella trakasserier, både på nyhets- och kultursidorna och i tv-tablåerna, fortsätter öka (2016 års uppgång

sammanfaller med polisens kampanj #tafsainte) och kulminerar med fler än 12 000 artiklar under 2017, med bevakningen av Weinstein-fallet, av den internationella och svenska #metoo-rörelsens upprop och av efterföljande avslöjanden.

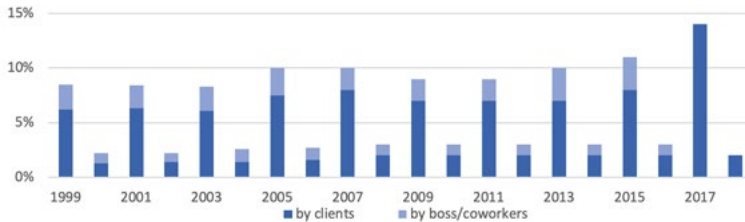
Tveklöst har medvetenheten kring sexuella trakasserier ökat dramatiskt under de senaste decennierna. Det är dock svårt att relatera denna utveckling till förekomsten av sexuella trakasserier över tid. Att hänvisa till statistik om rättsfall är problematiskt p.g.a. tendenser till underrapportering.¹⁵ Enkätundersökningarna är få – både inom och utanför Sverige¹⁶ – och de som finns är sinsemellan svårjämförbara p.g.a. metodologiska skillnader.¹⁷ Det är också troligt att kampanjerna och den ökande mediebevakningen över tid har ändrat såväl betydelsen av »sexuella trakasserier» som benägenheten att ange egna erfarenheter under denna rubrik.

JämO:s första undersökning 1987 angav att 17 procent av över 4000 slumpvis utvalda kvinnor inom TCO och LO varit utsatta för sexuella trakasserier (ovälkommet sexuellt uppträdande i ord eller handling) av sina chefer, kolleger eller patienter/klienter någon gång under sitt arbetsliv.¹⁸ 2001 publicerades »Slagen dam», som angav att 56 procent av de c:a 7000 kvinnor som svarade på enkäten varit utsatta för sexuella trakasserier (olika typer av ovälkomna, obehagliga eller oanständiga närmanden) sedan de fyllt 15, både inom och utanför arbetsplatsen. 16 procent utsattes under det föregående året. 46 procent av kvinnorna hade utsatts för sexuellt eller fysiskt våld sedan de fyllt 15.¹⁹ Dessa siffror tycktes många så pass orimliga att huvudförfattaren, Eva Lundgren, blev föremål för ett omfattande mediedrev som ifrågasatte hennes vetenskapliga meriter. Efter #metoo verkar siffrorna inte längre fullt så orimliga.

Utöver Lundgrens rapport så får #metoo-rörelsens påståenden stöd av Arbetsmiljöverkets senaste rapport från 2017. Rapporten undersöker arbetsförhållandena för 16- till 64-åringar inom svenskt arbetsliv år 2017 och visar att 14 procent av kvinnorna hade utsatts för sexuella trakasserier (»ovälkomna närmanden eller kränkande anspelningar kring sådant man allmänt förknippar med sex») av kolleger, chefer eller klienter under det senaste året (jämfört med

2 procent av männen). För de yngsta åldersgrupperna är siffrorna än mer anmärkningsvärda: 30 procent av de 16- till 29-åriga kvinnorna hade utsatts senaste året (jämfört med 4 procent av de jämnåriga männen).²⁰

Arbetsmiljöverket har samlat in denna data sedan 1999, då motsvarande siffror för 16- till 64-åriga kvinnor var mellan 6,2 och 8,5 procent (jämfört med 1,3 till 2,2 procent av de jämnåriga männen).²¹ Sedan dess har siffrorna stigit något för båda könen (Figur 4), allt medan medvetenheten som återspeglas av antalet tidningsartiklar ökat kraftigt. 2017 års plötsliga uppgång bland kvinnor kan vara en effekt av #metoo-kampanjen, i termer av ökad medvetenhet eller benägenhet att rapportera, då enkäten genomfördes 2018.

Figur 4. Staplarna till vänster avser kvinnliga, till höger manliga arbetare. 2017 års stapel anger den sammanlagda förekomsten av sexuella trakasserier av både klienter och chefer/kolleger, medan övriga anger dessa förekomster separat. Då dessa siffror kan överlappa är de totala siffrorna för dessa år inom de angivna (ljusblå) intervallerna.

Denna skiss av de senaste årtiondens händelseutveckling i Sverige antyder att trots kampanjer och ökad medvetenhet så kvarstår problemet med sexuella trakasserier på arbetsplatser – vilket också intygats av kraften och omfattningen av #metoo-rörelsen. Varför kvarstår då problemet? Hur kan mekanismerna bakom sexuella trakasserier förstås?

I nästa avsnitt utvecklar vi en spelteoretisk analys av sexuella trakasserier på arbetsplatsen. Syftet med vår modell är att visa att till synes enkla och oskyldiga antaganden kring spelarna och deras

strategier leder till överraskande konsekvenser vad gäller sexuella trakasseriers envisa fortbestånd.

4 En modell för sexuella trakasserier

SOM ALLA MODELLER gör vår modell förenklingar.²² Vi antar att arbetsplatsen består av två typer av spelare, *män och kvinnor*, som spelar ett sekventiellt spel med två spelskeden. Första skedet består av att männen kommer till jobbet på morgonen och beslutar huruvida de ska anamma en *professionell jargong* eller anamma en *machojargong*. Männen tar detta beslut samtidigt och oberoende av varandra. De män som anammar en professionell jargong kommer under arbetsdagen att vara noga med att undvika stötande skämt och kommentarer om kvinnor. De män som anammar en machojargong kommer att fälla denna typ av kommentarer och skämt (som kan utgöra, eller leda till andra former av, sexuella trakasserier).²³

Om ingen anammar machojargongen avslutas spelet efter dess första skede. Om någon anammar machojargongen så fortsätter spelet till nästa skede, där kvinnorna i slutet av arbetsdagen beslutar huruvida de ska *hålla tyst, säga ifrån* eller *straffa* de som anammat machojargongen. Precis som männen tar kvinnorna detta beslut samtidigt och oberoende av varandra. Kvinnor som håller tyst uttrycker inte sitt ogillande. Kvinnor som säger ifrån uttrycker sitt ogillande i allmänna ordalag, utan att peka ut någon (de medvetandegör problemet). Kvinnor som straffar uttrycker sitt ogillande av machojargongen och pekar ut dem som anammat denna (t.ex. genom uthängning på sociala medier).²⁴

Kvinnornas strategier introduceras successivt i de efterföljande scenarierna. I Scenario I antas att kvinnor inte har något annat val än att hålla tyst. Scenario II lägger till alternativet att säga ifrån. Alternativet att straffa introduceras i Scenario V.

4.1. Scenario I: Ingen norm mot sexuella trakasserier

DETTA SCENARIO KAN sägas modellera den historiska situationen innan begreppet »sexuella trakasserier» myntats (innan slutet av svensk 1970-tal i vår historik). Kvinnorna saknar det Fricker kallar

de *hermeneutiska resurserna* att begripliggöra sina erfarenheter, vilket utgör en hermeneutisk orättvisa.²⁵ Alternativt kan situationen beskrivas som att kvinnors försök att säga ifrån tystas av den dominanta diskursen, då *männen* p.g.a. okunskap eller ovilja saknar begreppet.²⁶ Enligt ett tredje sätt att beskriva situationen lyckas en talare med att säga ifrån endast om hon anses vara en kompetent begreppsanvändare av »sexuella trakasserier». Effekten är att kvinnor inte hörs när de anses använda begreppet felaktigt, som när de får höra att »det var ju ett skämt» eller »en komplimang». Detta utgör då en »begreppskompetens-orättvisa».²⁷

I Scenario I antas alltså kvinnorna hålla tyst, medan männen väljer mellan att anamma en professionell eller machojargong. Föreställ dig Cesar, en av männen som kommer till jobbet på morgonen och väljer dagens jargong. Cesar är inte helt bekväm med machojargongen: hans generation, till skillnad från föräldrarnas, värdesätter inte traditionella machoegenskaper som styrka, aggressivitet och kvinnotjusande. Om Cesar kunde välja mellan ett utfall där alla använder machojargongen och ett där alla använder en professionell jargong skulle han välja det sistnämnda. Men Cesar vill också göra karriär och han vet att cheferna, som är av den äldre generationen, värdesätter machoegenskaperna. Han vet att om han inte anammar machojargongen så kommer cheferna att se honom som vek och därför olämplig att befordra. Han tror också att om alla andra anammar den professionella jargongen så kan han genom att själv anamma machojargongen utmärka sig i chefernas ögon och därmed öka sannolikheten att bli befördrad.

TRAKASSERARENS DILEMMA		Andra män	
		<i>Macho</i>	<i>Professionell</i>
Cesar	<i>Macho</i>	2, 2	4, 1
	<i>Professionell</i>	1, 4	3, 3

Tabell 1. Siffrorna representerar en ordinal rankning (där 4 är bäst och 1 är sämst) av strategiparens utfall för, respektive, Cesar och de andra männen.

Om alla män har samma preferensordning som Cesar, anges deras incitamentsstruktur av *Tabell 1*. Cesar är fast i ett så kallat *fångens dilemma* där han, oavsett vad de andra männen gör, tjänar på att anamma machojargongen. Strategiprofilen där alla anammar machojargongen är den unika Nash-jämvikten: för varje spelare gäller att machojargongen är den bästa responsen på alla andras valda strategi. Är de rationella, så kommer alla män att anamma machojargongen, vilket leder till ett suboptimalt utfall.

4.2. Scenario II: Professionalism som en social norm

SOCIALA NORMER ANSES kunna hjälpa grupper att undvika suboptimala utfall.²⁸ Anta att uppkomsten av begreppet »sexuella trakkasserier» för med sig en social norm: »anamma en professionell jargong på jobbet». Scenario II undersöker hur introduktionen av en sådan norm påverkar mäns beteende på arbetsplatsen, genom att använda Bicchieris spelteoretiska ramverk om sociala normer.²⁹

Vi föreslår, utifrån Bicchieris ramverk, att männen kan delas in i fyra kategorier med avseende på deras inställning gentemot regeln »anamma en professionell jargong på jobbet». *Helgonen* följer regeln ovillkorligt, även om de tror att ingen annan följer den, då de ser den som en moralisk norm. *Sexisterna* är Helgonens motsats i och med att de betraktar den motsatta regeln, »anamma en machojargong på jobbet», som en moralisk norm och följer den ovillkorligt, oavsett vad de tror att alla andra kommer att göra. Vi nämner dessa två kategorier för fullständighetens skull. Vårt fokus ligger dock på de två övriga, som anser att regeln »anamma en professionell jargong på jobbet» är en *social norm*, vilket innebär att de är villkorliga regelföljare.

Normisarna anser att regeln utgör en *legitim* social norm. De är villiga att följa regeln om och endast om de tror:

- (1) *empirisk förväntning*: att tillräckligt många andra män följer regeln och
- (2) *normativ förväntning*: att tillräckligt många kvinnor tror att männen bör följa regeln.³⁰

Ett exempel som de flesta av oss anser vara en legitim social norm är regeln »skatta för dina inkomster». Vi är villiga att följa regeln så länge vi tror att tillräckligt många andra skattar för sina inkomster och att tillräckligt många andra anser att vi bör göra detta. Skulle vi upptäcka att någotdera inte är fallet så skulle vi nog själva sluta följa den, för att inte »känna oss blåsta».

Skitstövlarna, slutligen, ser regeln som en *illegitim* social norm. De är villiga att följa regeln om och endast om de tror:

(1) *empirisk förväntning*: att tillräckligt många andra män följer regeln och

(2*) *straff-förväntning*: att tillräckligt många kvinnor vill att männen ska följa regeln och är villiga att straffa överträdelser.

Inom grupperna Normisar och Skitstövlar kan det finnas skillnader med avseende på villkoren för deras normföljande. Vissa föredrar att följa normen endast om de tror att nästan alla män kommer att följa normen, medan det för andra är tillräckligt att tro att (åtminstone) några få andra följer den. Vissa Normisar kräver att nästan alla kvinnor tror att männen bör följa regeln, medan det för andra räcker med (åtminstone) några få. Och för Skitstövlarnas benägenhet att följa normen kan uppfattningen om andelen straffvilliga kvinnor, men även om straffets hårdhet eller mildhet vara avgörande.

Cesar blir nu medveten om den sociala normen att anamma en professionell jargong på jobbet. Anta att han tror (i) att alla andra män kommer att anamma en professionell jargong på jobbet och (ii) att alla kvinnor anser att männen bör anamma en sådan jargong. För Cesar kommer då machojargongens karriärmässiga fördelar ätas upp av kostnaden av att bryta mot den sociala norm som han tror att alla andra följer och förväntar sig att han följer. Cesar föredrar då att anamma den professionella jargongen. Men om alla andra män, tvärt emot Cesars förväntning, anammar machojargongen så föredrar Cesar att göra detsamma, för att inte »känna sig blåst» (och gå miste om de karriärmässiga fördelarna). För Cesar

och de andra Normisarna ändrar alltså den sociala normen spelets incitamentsstruktur till den som anges i *Tabell 2*: ett koordinationsspel, där utfallet där alla män anammar den professionella jargongen är en jämvikt.³¹

TRAKASSERARNAS SPEL MED EN PROFESSIONALISM-NORM		Andra män	
		<i>Macho</i>	<i>Professionell</i>
Cesar	<i>Macho</i>	3, 3	2, 1
	<i>Professionell</i>	1, 2	4, 4

Tabell 2.

4.3 Scenario III:

Professionalism som en social norm – en dynamisk modell

VI INTRODUCERAR NU kvinnornas strategi att *säga ifrån* samt gör spelet dynamiskt då vi låter det spelas ett obestämt antal omgångar. Under varje omgångs första skede beslutar varje man, beroende på hans empiriska och normativa förväntningar, vilken jargong han ska anamma. Under omgångens andra skede beslutar varje kvinna huruvida hon ska hålla tyst eller säga ifrån, *om någon av männen anammat machojargongen*. Efter varje omgång uppdaterar spelarna sina förväntningar i enlighet med sina observationer av de andra spelarnas beteenden: om färre (fler) män än förväntat följer regeln så sänker (höjer) spelaren sin empiriska förväntning. Om observationen matchar förväntningen ändras den sistnämnda inte. Efter uppdateringen startar en ny spelomgång.

Om männen aldrig begår misstag och om deras normativa förväntningar inte ändras så kommer en population med Normisar som har börjat följa professionalism-normen aldrig att sluta följa den. Varje mans empiriska förväntning kommer alltid att matchas av de andra människors beteende och därmed aldrig ändras. Han kommer därför i varje följande spelomgång själv följa normen, etc., *ad infinitum*.

Men anta nu att män ibland »darrar på handen».³² Någon har

för avsikt att anamma den professionella jargongen men råkar välja machojargongen istället, av ren otur eller gammal vana. Efter omgången kommer männen att sänka sin empiriska förväntning. Ligger den fortsatt över tröskelvärdet («tillräckligt många andra män») så kommer männen fortsatt att föredra att följa professionalism-normen i nästa omgång. Om inga fler misstag sker kommer männens empiriska förväntning öka igen och så småningom återhämta sig helt.³³

Anta nu att män uppdaterar sin normativa förväntning, om andelen kvinnor som tror att män bör anamma en professionell jargong, utifrån andelen kvinnor som observeras säga ifrån, *ifall* att någon man anammar machojargongen. De sänker (ökar) sin normativa förväntning om färre (fler) kvinnor än förväntat säger ifrån och behåller den om observationen matchade den. Om männen initialt förväntar sig att alla kvinnor tror att män bör anamma en professionell jargong, så kommer denna förväntning inte att ändras så länge ingen man anammar machojargongen, eller så länge kvinnorna säger ifrån närhelst någon man anammar machojargongen.

Men kommer kvinnorna att säga ifrån? Föreställ dig Ada, en av kvinnorna, som ska välja mellan att säga ifrån och att hålla tyst. Anta att Ada vet att det är viktigt att säga ifrån för att påminna männen om att anamma den professionella jargongen. Hon föredrar därför ett utfall där alla kvinnor säger ifrån framför ett där ingen säger ifrån. Men Ada vill också göra karriär och hon vet att kvinnor som säger ifrån anses vara bråkstakar eller humorlösa och olämpliga för befordran. Därför är Adas sämsta utfall att själv säga ifrån när alla andra håller tyst. Hon vet även att om alla andra säger ifrån så påminns männen om professionalism-normen även om hon själv håller tyst. Så vad de andra än gör, är det bättre för Ada att hålla tyst. Om samma resonemang gäller de andra kvinnorna hamnar de i de trakasserades dilemma (*Tabell 3*), och alla väljer att hålla tyst.

DE TRAKASSERADES DILEMMA		Andra kvinnor	
		<i>Hålla tyst</i>	<i>Säga ifrån</i>
Ada	<i>Hålla tyst</i>	2, 2	4, 1
	<i>Säga ifrån</i>	1, 4	3, 3

Tabell 3.

Det innebär att om några av männen »darrar på handen» så kommer ingen kvinna säga ifrån. Männen sänker därför sin normativa förväntning. Om den fortsatt ligger över tröskelvärdet (»*tillräckligt många* kvinnor») så kommer männen i nästa spelomgång visserligen (försöka att) anamma den professionella jargongen. Men deras normativa förväntning återhämtar sig aldrig: för att den ska återhämta sig måste ju kvinnor säga ifrån – en *större* andel än förväntat, i själva verket – när machojargongen anammas. Så varje gång någon anammar machojargongen leder detta till att den normativa förväntningen sänks ytterligare. När den till slut faller under tröskelvärdet kommer Normisarna inte längre välja att följa den sociala professionalism-normen. De hamnar återigen i trakasserarnas dilemma där alla anammar machojargongen. Jämvikten där alla män anammar en professionell jargong är alltså dynamiskt instabilt.

Scenario III modellerar alltså situationen efter introduktionen av en professionalism-norm. T. ex. kan en offentlig skandal eller en kampanj ha fått männen att förvänta sig att fler män kommer att anamma en professionell jargong att fler kvinnor kommer säga ifrån ifall machojargongen anammas. Männen föredrar då att anamma den professionella jargongen. Men då kvinnorna aldrig säger ifrån, p.g.a. de trakasserades dilemma, förutsäger vår modell att mäns normativa förväntning sjunker tills männen till slut återfaller till machojargongen. Modellen erbjuder därmed en förklaring till varför tidigare kampanjer som #prataomdet och #fatta, trots att de lyckats höja medvetenheten kring problemet, har haft små långsiktiga effekter på den sammanlagda förekomsten av sexuella trakasserier på den svenska arbetsmarknaden.

4.4 Scenario IV: En social norm att bryta tystnaden

EN NÄRALIGGANDE LÖSNING är nu att introducera en social norm att säga ifrån. Man kan tolka #metoo-kampanjen delvis som just ett försök till att etablera en sådan norm. Vi förenklar här och antar att normen avser regeln »när du observerar machojargong, säg ifrån». Anta att kvinnor ser regeln som en legitim social norm och är villiga att följa den om och endast om de tror:

(1) *empirisk förväntning*: att tillräckligt många andra kvinnor följer regeln och

(2) *normativ förväntning*: att tillräckligt många andra kvinnor tror att kvinnor bör följa den.

Anta att #metoo därutöver övertygade kvinnor om att tillräckligt många kvinnor faktiskt både (i) följer regeln och (ii) tror att kvinnor bör följa den. Det innebär nu att Ada, precis som de andra kvinnorna, vill säga ifrån om andra gör det – även om hon är ovillig att vara den enda som säger ifrån. Spelets incitamentsstruktur ändras till ett koordinationsspel (*Tabell 4*) där utfallet där alla kvinnor säger ifrån är en jämvikt.

DE TRAKASSERADEDES SPEL MED EN SÄGA-IFRÅN-NORM		Andra kvinnor	
		<i>Hålla tyst</i>	<i>Säga ifrån</i>
Ada	<i>Hålla tyst</i>	3, 3	2, 1
	<i>Säga ifrån</i>	1, 2	4, 4

Tabell 4.

Låt oss nu återgå till det dynamiska spelet. Anta att männen är medvetna om professionalism-normen och kvinnorna om säga-ifrån-normen. Anta dessutom att männen initialt förväntar sig att alla andra män anammar en professionell jargong och att alla kvinnor tror att männen bör anamma en sådan jargong, medan alla kvinnor förväntar sig att tillräckligt många andra kvinnor säger

ifrån när de observerar machojargongen och att tillräckligt många andra kvinnor tror att kvinnor bör säga ifrån då. Om några män »darrar på handen» kommer kvinnorna nu att säga ifrån. I slutet av spelomgången kommer männen då att sänka sin *empiriska* förväntning, men deras *normativa* förväntning kommer inte att förändras, då den matchas av deras observation. Så länge männens förväntningar ligger över tröskelvärdena, så kommer männen (försöka) att följa professionalism-normen i nästa spelomgång. Och så länge inga fler misstag sker så kommer männens empiriska förväntning att återhämta sig helt.

Männens normativa förväntning skulle sänkas ifall några kvinnor skulle »darra på handen» och råka hålla tyst istället för att säga ifrån. Men så länge den ligger över tröskelvärdet så är jämvikten, där männen försöker anamma en professionell jargong och kvinnorna säger ifrån ifall någon gör ett misstag, dynamiskt stabil.

Det verkar med andra ord som att risken, att små misstag leder till en återgång till machojargongen, är liten. Det kan få oss att tro att #metoo-kampanjen kommer att lyckas eliminera sexuella trakasserier, så länge den påminner män om normen att inte trakassera, och kvinnor om normen att säga ifrån när så ändå sker. Denna effekt har dock som sagt uteblivit till följd av tidigare medvetandegörande-kampanjer allt sedan 1970-talet. I nästa avsnitt ska vi analysera varför medvetandegörande (att säga ifrån) inte är tillräckligt för att säkra ett universellt anammande av professionalism-normen, genom att använda ytterligare komponenter ur vår spelteoretiska verktygslåda. Vi visar att ovannämnda jämvikt blir instabil när vi släpper antagandet att alla männen är Normisar och introducerar *Skitstövlar* som spelare.

4.5 Scenario V: Skitstövlar och sociala normer

ANTA ATT NÅGRA av männen är Skitstövlar och resten Normisar. Om (i) alla män förväntar sig att tillräckligt många andra män kommer att följa professionalism-normen, (ii) alla Normisar förväntar sig att tillräckligt många kvinnor tror att männen bör följa den och (iii) alla Skitstövlar förväntar sig att tillräckligt många

kvinnor kommer att straffa normöverträdelser, så är situationen där alla män anammar den professionella jargongen en jämvikt.

Vad händer nu om några män »darrar på handen»? Om det finns en säga-ifrån-norm så kommer kvinnorna att säga ifrån. Det gör att Normisarnas normativa förväntning inte ändras. Men för att Skitstövlarnas *straff-förväntning* inte ska sänkas måste de också observera att kvinnor straffar normöverträdelser.

Kommer kvinnorna att vara villiga att straffa Skitstövlarna? Det verkar föga troligt: att straffa medför nog minst lika höga kostnader som att säga ifrån. Det sistnämnda innebär att machojargongens användning döms ut i generella ordalag. Att straffa innebär ytterligare handlingar, riktade mot normöverträdaren: en kollega, chef eller klient. Utöver att ses som bråkstake utan humor, riskerar straffande kvinnor att ses som direkt skadliga för arbetsplatsen, oberäkneliga då de äventyrar rättssäkerheten, eller rent av som lögnare. Kvinnor som offentliggör sexuella anspelningar eller övergrepp riskera dessutom att själva skuldbeläggas för händelserna (s.k. »slut shaming»). Kvinnor som överväger att straffa hamnar därmed i en version av de trakasserades dilemma likt det i *Tabell 3*.

Men om kvinnor inte straffar kommer Skitstövlarna att sänka sin straff-förväntning, och den kommer heller aldrig att återhämta sig. När den till slut faller under tröskelvärdet kommer Skitstövlarna sluta att följa professionalism-normen. Det kommer i sin tur att leda till att alla män sänker sin empiriska förväntning om andelen män som följer professionalism-normen. Detta fortsätter tills förväntningen når nivån av andelen Normisar bland männen. Om denna nivå ligger över tröskelvärdet kommer populationen att hamna i en dynamisk jämvikt där alla Normisar anammar en professionell jargong och alla Skitstövlar en machojargong. Men om andelen Skitstövlar är tillräckligt hög, så att förväntningen faller under tröskelvärdet, kommer även Normisarna att bli ovilliga att följa normen. Detta visar att introduktionen av Skitstövlar kan destabilisera en population av Normisar som alla har anammat en professionell jargong.

Notera även att om vi släpper antagandet att alla män har iden-

tiska tröskelvärden så kan vi modellera kedjereaktioner. Anta att en population består av en Skitstövel och många Normisar som har olika tröskelvärden: en av Normisarna föredrar att följa normen endast om han tror att *alla* andra män följer den, en annan endast om han tror att (minst) *alla förutom en* följer den, o.s.v. När Skitstöveln anammar machojargongen kommer den känsligaste Normisen att överge professionalism-normen, vilket i sin tur leder till att den näst-känsligaste Normisen överger den, o.s.v. Denna process fortsätter tills machojargongen anammas av alla.

Vår analys skissar således begränsningarna för medvetandegörande-kampanjer att etablera en professionalism-norm (och i vidare bemärkelse, reducera förekomsten av sexuella trakasserier). För populationer som består endast av Normisar så kan sådana kampanjer etablera en jämvikt utan machojargong (och i vidare bemärkelse, utan sexuella trakasserier). Men när Skitstövlar finns med i bilden så destabiliseras denna jämvikt – utan trovärdiga hot om straff. Lösningen är att få Skitstövlarna att tro att tillräckligt många kvinnor (och i vidare bemärkelse: utomstående) är villiga att straffa normöverträdelser. I sista avsnittet kommer vi att belysa några praktiska implikationer av vår modell, genom att undersöka potentialen hos olika typer av straff att få Skitstövlarna att ändra sitt beteende.

5 Praktiska implikationer

Formella straff GRUNDAR sig på förutbestämda regelverk kring hur regelöverträdare ska identifieras och straff utformas. De kan vara rättsliga (tillämpas av staten genom rättsväsendet, t. ex. fängelsestraff eller böter) eller institutionella (tillämpas t. ex. av en arbetsgivare enligt arbetsplatsens eget regelverk, med varningar, degradering eller uppsägning).

Ett problem med formella straff är att anmälningsbenägenheten för sexuella trakasserier och övergrepp är låg.³⁴ (Vår modell erbjuder en förklaring: både de trakasserade och utomstående hamnar i de trakasserades dilemma.) Nästa problem, speciellt för rättsliga påföljder, är att få anmälningar leder till åtal och utdömda straff.³⁵

Rättssystemet lägger en tung bevisbörda på målsägare och åklagare – och skäligen så, då det av rättsstatliga skäl är viktigare att undvika att straffa oskyldiga än att undvika att skyldiga går fria. Men när den låga anmälningensgraden samt den låga andelen påföljder är välkända, så blir rationella Skitstövlar inte avskräckta från att trakassera.

Den klassiska lösningen för fångens dilemma är att ändra incitamentsstrukturen. En strategi är att *sänka den (förväntade) kostnaden* av att anmäla, t. ex. genom att göra anmälningsspecurer mer tillgängliga,³⁶ utbilda poliser och personalansvariga i respektfull hantering av trakasserianmälningar, etc. Men så länge en anmälan medför kostnader, så förutsäger vår modell att villigheten att straffa kommer att vara låg och att vi riskerar att Skitstövlarna inte avskräcks. En annan strategi är att *öka den (förväntade) individuella nyttan* av att anmäla, t. ex. att göra det lättare att få sin förövare fälld genom att sänka målsägandens bevisbörda. Det kan vara svårt att förena med rättsstatliga principer. Men inom andra institutionella sammanhang, såsom arbetsplatser, kan detta vara mer lämpligt. En arbetsgivare kan rimligen sträva efter att upprätthålla en välfungerande arbetsplats genom att bestraffa en misstänkt förövare, även när bevisläget inte skulle räcka för en fällande dom i rätten.

På en arbetsplats kan det dessutom finnas ytterligare åtgärder som reducerar kostnaden av att anmäla, t. ex. IT-baserade system för att anmäla förövare anonymt. Dessa sparar anmälares uppgifter och tillåter hen att gå vidare med sin anmälan om ytterligare personer anmäler samma förövare, vilket minskar anmälares risk att helt ensam bära anmälares eventuella kostnader.³⁷

En slutsats, utifrån vår modell och rollen den tilldelar straff, är således att vi bör vända vår uppmärksamhet från rättsliga till övriga institutionella sammanhang: arbetsplatser, skolor och andra organisationer. Dessa utgör viktiga arenor för att upprätthålla normer mot sexuella trakasserier, genom att erbjuda rutiner för anmälningar och påföljder. Endast detta ger Skitstövlarna anledning att förändra sitt beteende.

Det finns dock gott om sammanhang där sådana institutionella

rutiner inte har plats. Vissa arbetsgivare tar t.ex. inte sitt ansvar att erbjuda eller följa dem. Gig-ekonomins framväxt urholkar ett sådant arbetsgivaransvar i mycket större skala. Och en stor andel av alla sexuella trakasserier sker långt ifrån arbetsmarknaden. När institutionella straff inte finns att tillgå, medan rättsliga straff är ineffektiva, behöver vi till slut fundera på *informella* straff. Dessa följer inte några på förhand bestämda regler utan innebär att folk »tar saken i egna händer». Ett exempel är uthängningar i sociala medier. Av bakslaget att döma har dessa uthängningar en hög avskräckande potential.

Men kan vi egentligen förvänta oss att kvinnor eller utomstående kommer att hänga ut förövare? Även denna typ av straff innebär ju betydande kostnader för den straffande: bakslaget mot #metoo-kampanjen riktades främst just mot kvinnor som hängt ut förövare. Dessa kvinnor har i sin tur hängt ut och fördömts offentligt; vissa har anmälts och åtalats för förtal. Det innebär att de trakasserades dilemma återuppstår även i detta sammanhang och att Skitstövlarna då fortsatt saknar anledning att ändra sitt beteende.

Här kan vi, återigen, försöka lösa dilemmat genom att förändra incitamentsstrukturen: att stötta kvinnor som hänger ut förövare och påpeka deras bidrag till att upprätthålla normen mot sexuella trakasserier, att begränsa förtalslagen, etc. Vår modell ger emellertid vid handen att det finns ytterligare en strategi: att introducera en social norm som omvandlar dilemmat till ett koordinationsspel. Skitstövlarna kan fås att ändra sitt beteende om följande straffnorm etableras och följs: »om du observerar sexuella trakasserier, straffa förövaren med de till buds stående medlen». I sammanhang där rättsliga och institutionella straff inte kan tillämpas uppmanar denna norm då till informella straff.

Kritikerna må ha ett antal goda skäl mot såväl en straff-norm som mot förändringar i de incitamentsstrukturer som i nuläget försvårar rättsliga, institutionella eller informella straff. Vår modell belyser dock hur ett motstånd mot *alla* dessa förslag också försvårar kampen mot sexuella trakasserier. Om vi delar den grundläggande avsky mot sexuella trakasserier och övergrepp som uttrycktes av

#metoo och vill se en förändring, så behöver vi visserligen fortsätta säga ifrån och sprida medvetenhet om problemet. Men vi behöver även inse betydelsen av straff. Och om vi motsätter oss informella straff, såsom uthängningar på sociala medier, så får vi se till att underlätta anmälandet av trakasserare till formella instanser.³⁸

→

Katharina Berndt Rasmussen är forskare i praktisk filosofi vid Institutet för framtidsstudier. Nicolas Olsson Yaouzis är forskare i praktisk filosofi vid Filosofiska institutionen, Stockholms universitet.

Noter

1 www.svd.se/456-skadespelare-vi-har-fatt-nog-av-sexuellt-vald

2 Här listas uppropen: feministisktperspektiv.se/2017/12/13/metoo-nu-samlar-vi-alla-upprop

3 Det bör noteras att de ursprungliga uppropen var noga med att inte identifiera några förövare.

4 Farley (1978); Crouch (2001); MacKinnon (1979); Siegel (2003).

5 Se Anderson (2006) för en taxonomi över olika rättsfilosofiska teorier om sexuella trakasserier. Jfr. Crouch (2001: kap. 5).

6 Fricke (2007). Se även Mason (2011); Dotson (2012); Anderson (2017); Jackson (2018).

7 Saul (2014). Bowes-Sperry & O'Leary-Kelly (2005) diskuterar kontextuella faktorer som påverkar huruvida utomstående ingriper.

8 Jfr. Lewis (1969) spelteoretiska analys av sociala konventioner.

9 Se Gilbert (2008: 6); jfr. Andersson (2000).

10 Se Bicchieri (2005: 3).

11 Vi gör inte heller några antaganden om förövarnas psykologiska, sociologiska, etc. bakgrund; se Pina m. fl. (2009) för en forskningsöversikt kring detta. Siegel (2003) diskuterar sexuella trakasseriers olika sociala innebörder och funktioner. För en översikt över sexuella trakasseriers effekter på offren, se O'Hare & O'Donohue (1998: 562).

12 Vi använder antalet artiklar (per år) som omnämner »sexuella trakasserier» i de stora svenska dagstidningarna som proxy för graden av allmän medvetenhet kring problemet över tid: tidningar.kb.se/?q=%22sexuella%20trakasserier%22

13 riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19791118om-jamstallldhet-mellan-kvinnor_sfs-1979-1118

14 www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/jamstalldhetslag-1991433_sfs-1991-433; för nuvarande lag (sedan 2009), se: www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567

15 Se Pina m. fl. (2009: 128); Brå (2019).

- 16 Se Saul (2014); Crouch (2001: kap. 4).
- 17 Se Crouch (2001: 102); O'Hare & O'Donohue (1998: 562).
- 18 studylibsv.com/doc/846515/trakasserier-p%C3%A5-grund-av-k%C3%B6n-och-sexuella-trakasserier-i
- 19 Lundgren m.fl. (2001).
- 20 Se www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/arbetsmiljostatistik-officiell-arbetskadestatistik/arbetsmiljon-2017/. P.g.a. jämförbarhetsproblem mellan studierna i detta avsnitt bortser vi från rapportens distinkta kategori om könsbaserade trakasserier. Om svårigheten att särskilja dessa två former av trakasserier, se t.ex. MacKinnon (2003: 679); MacKinnon (1982); MacKinnon (1983).
- 21 Alla rapporter finns här: www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/arbetsmiljostatistik-officiell-arbetskadestatistik/arbetsmiljon-2017/. Observera att siffrorna för 1999–2015 anges separat för sexuella trakasserier av chefer/kollegor och av klienter. Då kategorierna kan överlappa är den totala siffran inom de angivna intervallerna.
- 22 Se Gibbard and Varians (1978) klassiska rättfärdigande av modeller och förenklingar.
- 23 Att låta männen välja mellan olika jargonger verkar något mindre märkligt än att låta de välja mellan att trakassera eller inte. Forskningen visar också att bland de största organisations-interna riskfaktorerna för sexuella trakasserier är en oprofessionell miljö («there is swearing and drinking on the job») och sexistiska attityder («women are viewed as sex objects and as inferior to men»; O'Hare & O'Donohue (1998: 567–568)). Att anamma en machojargong kan alltså sägas orsaka eller upprätthålla sådana riskfaktorer. Det kan även i sig självt utgöra sexuella trakasserier: bland de oftast rapporterade formerna av sexuella trakasserier nämns sexuella skämt, kommentarer, blickar och gester; Pina et al. (2009: 128).
- 24 Olika typer av straff diskuteras i avsnitt 5.
- 25 Fricker (2007).
- 26 Mason (2011).
- 27 Anderson (2017).
- 28 Det innebär inte att alla sociala normer är av godo; jfr. Bicchieri & Fukui (1999).
- 29 Bicchieri (2005), (2016).
- 30 Bicchieri (2005: 11). Hennes uttryck »normativ förväntning» kan bäst förstås som elliptiskt för »empirisk förväntning om andras normativa trosföreställningar».
- 31 Bicchieri (2005: 26).
- 32 Begreppet »den darrande handen» («trembling hands») introducerades av Selten (1975).
- 33 För en formell modellering av denna och efterföljande analyser, se Berndt Rasmussen & Olsson Yaouzis (2019).
- 34 Jfr. Brå (2019: 25).
- 35 För t.ex. alla anmälda våldtäkter som handlagts av polis, åklagare eller annan utredande myndighet i Sverige under 2017, så har endast i 11 % av fallen någon misstänkt person bundits vid brottet genom åtal, straffreläggande eller åtalsunderlåtelse (bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html).
- 36 Polisens kampanj #tafsainte år 2016, som även innefattade åtgärder för att göra det lättare att anmäla sexualbrott, ledde t.ex. till en tydlig ökning av anmälda sexuella ofredanden; Brå (2019: 107–108).
- 37 Callisto Campus erbjuder en sådan lösning till amerikanska colleges: www.pro-

jectcallisto.org

38 Tack till Erik Angner, Gustaf Arrhenius, Paul Bowman, Tim Campbell, Åsa Carlson, Erik Carlson, Anders Herlitz, Karim Jebari, Magnus Jedenheim-Edling, Jens Johansson, Björn Lundgren, Ed Page, Jessica Pepp, Folke Tersman och övriga deltagare i högre seminariet på Filosofiska institutionen, Uppsala universitet, och i PPE-seminariet på Institutet för framtidsstudier, för värdefulla kommentarer på tidigare utkast av denna text. Berndt Rasmussen tackar Vetenskapsrådet samt Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse, och Olsson Yaouzis tackar FORTE, Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd, för generösa forskningsanslag.

Referenser

- ANDERSON, D.E. (2017) »Conceptual competence injustice», *Social Epistemology* 31, ss. 210–223.
- ANDERSON, E. (2006) »Recent Thinking about Sexual Harassment: A Review Essay», *Philosophy & Public Affairs* 34, ss. 284–311.
- ANDERSON, E. (2000) »Beyond Homo Economicus: New Developments in Theories of Social Norms», *Philosophy & Public Affairs* 29, ss. 170–200.
- BERNDT RASMUSSEN, K. & OLSSON YAOUZIS, N. (2019) »#MeToo, Social Norms, and Sanctions», *Journal of Political Philosophy*, forthcoming.
- BICCHIERI, C. (2016) *Norms in the Wild. How to Diagnose, Measure, and Change Social Norms*, Oxford University Press.
- BICCHIERI, C. (2005) *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*, Cambridge University Press.
- BICCHIERI, C. & FUKUI, Y. (1999) »The Great Illusion: Ignorance, Informational Cascades, and the Persistence of Unpopular Norms» *Business Ethics Quarterly* 9, ss. 127–155.
- BOWES-SPERRY, L. & O'LEARY-KELLY, A.M. (2005) »To Act or Not to Act: The Dilemma Faced by Sexual Harassment Observers», *The Academy of Management Review* 30, ss. 288–306.
- Brå (2019) *Indikatorer på sexualbrottsutvecklingen 2005–2017*, Rapport 2019:5, Brottsförebyggande rådet.
- CROUCH, M.A. (2001) *Thinking About Sexual Harassment: A Guide for the Perplexed*, Oxford University Press.
- DOTSON, K. (2012) »A Cautionary Tale: On Limiting Epistemic Oppression», *Frontiers: A Journal of Women Studies* 33, ss. 24–47.
- FARLEY, L. (1978) *Sexual Shakedown: The Sexual Harassment of Women on The Job*, McGraw-Hill.
- FRICKER, M. (2007) *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Oxford University Press.
- GIBBARD, A. & VARIAN, H. R. (1978) »Economic Models», *The Journal of Philosophy* 75: 11.
- GILBERT, M.P. (2008) »Social Convention Revisited», SSRN Scholarly Paper No. ID 1154250, Social Science Research Network, Rochester, NY.
- JACKSON, D.L. (2018) »Me Too: Epistemic Injustice and the Struggle for Recognition», *Feminist Philosophy Quarterly* 4:4.
- LEWIS, D. (1969) *Convention: A Philosophical Study*, Wiley-Blackwell.
- LUNDGREN, E., HEIMER, G., WESTERSTRAND, J., KALLIOKOSKI, A.-M. (2001) *Slagen*

- Dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige: En omfångsundersökning.* Brottsförmyndigheten & Uppsala universitet.
- MACKINNON, C.A. (2003) »Afterword», i: MacKinnon & Siegel (red.) *Directions in Sexual Harassment Law*, Yale University Press.
- MACKINNON, C.A. (1983) »Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence», *Signs* 8, ss. 635–658.
- MACKINNON, C.A. (1982) »Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory», *Signs* 7, ss. 515–544.
- MACKINNON, C.A. (1979) *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*, Yale University Press.
- MASON, R. (2011) »Two Kinds of Unknowing», *Hypatia* 26, ss. 294–307.
- O'HARE, E.A. & O'DONOHUE, W. (1998) »Sexual Harassment: Identifying Risk Factors», *Archives of Sexual Behavior* 27, ss. 561–580.
- PINA, A., GANNON, T., SAUNDERS, B. (2009) »An Overview of the Literature on Sexual Harassment: Perpetrator, Theory, and Treatment Issues», *Aggression and Violent Behavior* 14, ss. 126–138.
- SAUL, J. (2014) »Stop Thinking So Much About 'Sexual Harassment'» *Journal of Applied Philosophy* 31, ss. 307–321.
- SELTEN, R. (1975) »Reexamination of the Perfectness Concept for Equilibrium Points in Extensive Games», *International Journal of Game Theory* 4, ss. 25–55.
- SIEGEL, R.B. (2003) »Introduction: A Short History of Sexual Harassment», i: MacKinnon & Siegel (red.) *Directions in Sexual Harassment Law*, Yale University Press.

GÖRAN GREIDER & ÅSA LINDERBORG, *Populistiska Manifestet*. Stockholm: Natur och Kultur, 2018.

GÖRAN GREIDER OCH Åsa Linderborg framstår sedan ett par decennier som de kanske främsta försvararna av en socialistisk position i den svenska offentligheten och kulturdebatten; den ene som chefredaktör på Dala-Demokraten, den andra till helt nyligen som kulturchef på Aftonbladet. Båda är beundransvärda i sin mångsidiga och långvariga breda kulturpolitiska gärning och i sin enträgna socialistiska färdriktning. Greider sedan 1990-talet som kulturell och politisk nytänkare, och poet, med ett trettiotal böcker bakom sig inom olika genrer och ämnen. Linderborg som arbetarrörelsehistoriker och socialt medveten skönlitterär författare, med det känsliga porträttet av fadern i boken *Mig äger ingen* (som också filmatiserades).

Med *Populistiska Manifestet* vill de sammanfatta sin gemensamma socialistiska position av idag, som bekymrade vänstersocialdemokrater i gränstrakterna mellan socialdemokratin och vänsterpartiet. De uttrycker därmed också något typiskt i svensk politisk tradition sedan 1900-talets början, den flytande gränsen mellan socialdemokrati och vänstersocialism. Utgångspunkten i boken är nuet, högerpopulismens uppdykande och tilltagande styrka i Sverige, markerat av valframgångarna för Sverigedemokraterna efter 2010. Men SD:s framgångssaga kanske inte enbart ska ses som något negativt, menar författarna provokativt. Vi på vänsterkanten kanske i stället ska se SD:s framgångar, och högerpopulismen i allmänhet, som en uppfordrande varningssignal som vi kan lära oss något av!

Socialdemokratin har sedan 1990-talet avideologiserats, menar författarna. Den har fastnat i den nyliberala, av nationalekonomin påbjudna, »enda vägens» mainstreampolitik. Marknadisering, privatisering, konkurrensutsättning och nedskärningar, tillsammans

med den stora avindustrialiseringen i stora delar i landet, har skapat en tilltagande otrygghet för stora grupper medborgare. Socialdemokratin har dramatiskt gått bakåt, förlorat i sina tidigare starkaste fästen, där föreningen av arbetare i LO och lägre tjänstemän i TCO var självklar. (Boken börjar för övrigt i Mikael Wiströms fina dokumentärfilm *Nationens hjärta* som handlar om Ljusnarsberg och Kopparberg, i bruksbältet i Västmanland och Dalarna.) Finanskrisen 2008 och flyktingkrisen 2015 förstärkte känslan av otrygghet och besvikelse hos många i Sverige. De förstärkte också den pågående nedgången för socialdemokratin och den motsvarande uppgången för Sverigedemokraterna. Detta leder Greider och Lindborg att genomgående i boken argumentera för sitt budskap: socialdemokratin måste upphöra med sin avideologisering. Den måste inse att stora grupper medborgare verkligen anser att mycket i samhället är grundläggande fel, inte bara rörande invandringen och gängkriminaliteten, utan också arbetslösheten, sjukförsäkringen, A-kassan, pensionerna, vården, skolan och omsorgen. Den måste sluta med den nyliberala nedskärningspolitiken, sluta att inrätta lagstiftning och privatisering av vård och skola som främst gynnar den övre medelklassens livsstil och kulturella horisonter. Den måste ta strid mot den offentliga sektorns fortgående nedmontering och skapa en trovärdig ekonomisk och social politik för de breda folklagen; fokusera på det verkligt viktiga: rättvisa, jämlikhet och solidaritet. Den måste våga ge löften och tala om solidaritet och nationell samhörighet, även gällande de nyligen anlända, och vad som egentligen utgör samhörighet och solidaritet inom en nation. Den måste tala klarspråk om kapitalismen och tydligt angripa den svindlande ekonomiska ojämlikheten som har tillåtits växa fram.

För socialdemokratin, det parti som i ett sekel har stått som garant för det svenska samhällsbyggets välstånd, trygghet och rättvisa, är det förödande att samhällsutvecklingen självt, i direkta folkliga erfarenheter, avslöjar partiet som överspelat och dess retorik som tomma ord. »Den avideologisering som kännetecknar arbetarrörelsen», skriver Greider och Linderborg med eftertryck, »har lämnat ett enormt vakuum efter sig». Och de drar slutsatsen

att det är just i detta vakuum som »högerpopulismen i stället anländer med sina ideologiska eller nästan renodlat känslomässiga erbjudanden». För högerpopulismen är inte rädd att ge löften och därmed vrida folklig otrygghet till politisk åsikt:

Det som gör att populism alltid kan framstå som en möjlighet för de mest missnöjda och frustrerade är att den vågar lova någonting som går utöver de löften som utfärdas av det bestående [...] den vågar utfärda löften när mainstreampolitiken i realiteten upphört med det. (s. 16)

För att kunna bryta avideologiseringen och återvinna sin trovärdighet måste socialdemokratin helt enkelt bli – populistisk. Ja, »ett stort mått av vänsterpopulism är nödvändigt», skriver Greider och Linderborg (s. 16). Socialdemokratin måste som i sin barn-dom ställa folkets breda lager mot de ekonomiska eliterna, »de som äger, förvaltar eller försvarar kapitalet». Socialdemokratin måste åter börja lita till »folket som en förändrande kraft» och återskapa sin förlorade »djupa ideologiska samhällssyn» och gå fram med ett »väl sammanhållet idéprogram» som ger hopp om en folklig rörelse riktad mot roten till det onda: kapitalismen och de nyliberala nedskärningarnas tvångströja, »ett system som måste ersättas med ett annat» (s. 14).

Här har jag tecknat kärnan i deras politiska tänkande på fri hand. Det är dock ingen kommunistisk revolution författarna ser framför sig. Deras position är vänstersocialdemokratisk, en »systemkritisk reformism». Deras nutida idoler är Bernie Sanders och Jeremy Corbyn, och bland de dåtida, säkert också Olof Palme, Tage Erlander, Per-Albin Hansson, Ernst Wigforss och Rudolf Meidner (även om de inte gör någon poäng av det). Dessutom ansluter de sig till de många analytiker, även bland tongivande nationalekonomer (såsom Paul Krugman, Joseph Stiglitz och Robert Skidelsky), som menar att den nyliberala eran måste fasas ut. Fixeringen vid kortsiktiga vinster tillsammans med den skenande förmögenhetsutvecklingen för de rikaste har visat på nyliberalismens avigsidor. Finanskrisen 2008 påvisade bräckligheten

i de avreglerade finansmarknaderna. Ett annat samhällspolitiskt system blir därmed både politiskt och ekonomiskt nödvändigt, där stat och politik åter måste få en viktig och stabiliserande roll. Detta nya kan tyvärr bli präglad av högerpopulism, främlingsfientlighet, handelskrig och inskränkt nationalism, menar Greider och Lindeborg. Därför måste socialdemokratin och vänstern, och hela arbetarrörelsen, ta sig samman och själva bli populisterna, fast till vänster. Vinna folkets förtroende tillbaka och återskapa en verklig, systemförändrande, reformism. Man måste också återskapa den balanserade nationalism som länge varit självklar, men som förlorats i den nyliberala globaliseringens strömvirvar. Man måste som förut inse nationalstatens nödvändighet inåt, för att göra politik möjligt över huvud taget; men också utåt, för att länder ska kunna förenas i internationella åtaganden såsom EU och FN.

Segern för Donald Trump, och nationalismens-konservatismens-populismens seger i Brexit-omröstningen, har nämligen givit författarna en »nygammal insikt», som växt fram med allt större tyngd för dem:

De progressiva krafterna vinner inga val om de inte får en avgörande majoritet av arbetarklassen med sig, den arbetarklass som varken europeisk socialdemokrati eller demokraterna i USA velat ha att göra med på länge, men vars stöd man tagit för givet. (s.11)

Bernie Sanders oväntade styrka inom de amerikanska demokraterna, som demokratisk socialist i folkets namn, och valet av vänsterpolitikern Jeremy Corbyn till ledare för brittiska Labour, visar vägen för detta. I denna grundläggande insikt skiljer sig Greider och Lindeborg på ett intressant sätt diametralt från den internationella stjärnan på den frihjulande vänsterns himmel, Chantal Mouffe, som just har kommit ut med en bok om nödvändigheten att skapa en vänsterpopulism, *For a Left Populism* (Verso 2018) (sv. övers. *Till vänsterpopulismens försvar*, Tankekraft). Hon menar visserligen, liksom Greider och Linderborg, att den vänsterpopulistiska mobiliseringen med nödvändighet måste bli anti-kapitalistisk, eftersom så många demokratiproblem och rättviseproblem hänger samman

med ägandet och marknaden. Men så fortsätter hon: »However, there is no reason to assume that the working class has an a priori privileged role in the anti-capitalist struggle» (s. 49).

Där uttrycker Chantal Mouffe kärnan i sin egen, post-marxistiska och postmoderna position. Man bör inte – »essentialistiskt» – tänka på sociala klasser eller segment över huvud taget när det gäller politik och när det gäller att kämpa för ideologisk och språklig »hegemoni». Hon ser i stället framför sig, liksom i den tidigare boken *Hegemony and Socialist Strategy* tillsammans med Ernesto Laclau (1985), en bukett av nya, post-marxistiska, fristående vänsterrörelser och nätverk som uppstår ur olika missnöjen med det bestående: feminister, anti-rasister, HBTQ-aktivister, missnöjda förortsbor, ekologister, Occupy-rörelsen och alla möjliga nya sociala rörelser. Men själva organiserandet är egentligen inte så viktigt, menar hon. Det väsentliga är att den postmodernt kaleidoskopiska nutida vänstern börjar tala ett hegemoniskapande språk som ifrågasätter den rådande nyliberala språkliga ordningen.

Som vi ser knyter Greider och Linderborg mer jordnära sina förhoppningar till de politiska traditionerna hos bestämda sociala segment och deras redan etablerade organisationer. De anser att löntagarna och deras fackliga och politiska organisationer – socialdemokratin, vänsterpartiet, LO och TCO – är den avgörande faktorn för att någon som helst vänsterpolitisk förnyelse ska kunna vinna kraft; ett styrkebälte där naturligtvis också nya sociala rörelser måste ingå och är välkomna, tillsammans med de som ännu inte har skapats.

Populistiska manifestet består av 151 nummerade teser, därav titeln »Manifest». Några av teserna är bara rubriker, medan andra är längre kommentarer eller analyser. De behandlar alla möjliga politiska dilemman och kontroverser; och några till, frestas man utbrista. »Förhoppningen är att vi då kan fånga ämnets komplexitet» skriver författarna, »samtidigt som olika sidor kan blyxtbelysas» (s. 17). Jag har ovan försökt teckna kärnan i Greiders och Linderborgs politiska ideologi och kritiska budskap. Jag har läst deras bok på både längden och tvären, och därtill mellan raderna. Jag menar att kärnan finns i bokens långa legato,

från öppningsackordet i Ljusnarsberg till slutackordet i samma bergslagskommun, med många avbrytande och frammbrytande intermezzon under vägen, närmare bestämt 151 till antalet (!). Som bokens titel utsäger går författarna in från ett bestämt håll, från fenomenet och begreppet populism. De säger sig vilja göra en traktat om »den svårfångade populismen» som politiskt fenomen; ett fenomen som enligt dem uppfordrar till ideologiskt ställningstagande och ideologisk förnyelse.

Denna uppläggning medför dock, och här kommer min första kritiska reflexion, att boken inte innehåller någon systematisk diskussion om begreppet »populism» som politiskt begrepp, eller någon övergripande presentation av de faktiskt existerande populistiska rörelserna eller partierna. De senaste åren har en rad seriösa analyser kommit om detta, t.ex. Jan Werner Müllers *What is Populism* (2016) (sv. övers. 2019 på Daidalos), John B. Judis, *The Populist Explosion* (2016), Benjamin Moffit *The Global Rise of Populism* (2016); och senare Pippa Norris och Ronald Ingleharts magistrala *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism* (2019). Det är synd, kan man tycka, att författarna inte systematiskt tar upp dessa frågor eller presenterar denna typ av litteratur. Det betyder nämligen att boken inte ger någon grundläggande orientering om vilka högerpopulistiska partier som finns, vilka olika ideologiska varianter vi finner hos dem, och vilka faktorer som förklarar deras framträdande och uppgång, och därmed inte heller vilka faktorer som skulle kunna bromsa dem.

Men ännu mer besviken kan man bli när författarna inte närmare presenterar det för dem så viktiga begreppet »vänsterpopulism», t.ex. genom att presentera de främsta vänsterpopulistiska partierna som de ändå nämner, Syriza i Grekland och Podemos i Spanien; eller genom att diskutera vänsterpopulismen hos Hugo Chavez »demokratiska bolivarianism» i Venezuelas förenade socialistiska parti (som de inte alls nämner). Jag är ganska säker på att författarnas egen politiska uppfattning på ett intressant sätt skulle kunna kontrasteras och tydliggöras i en jämförelse med dessa partier. Den »vänsterpopulism» som de vill se i Sverige, deras »systemkritiska

reformism», förankrad i traditionell socialdemokratisk vänsterposition, skulle då framstå mer tydligt (i linje med den skiss som jag gjorde ovan). Vi kanske då också skulle kunna få svar på frågan varför de kallar sitt eget politiska tänkande populistiskt.

Under resans gång hinner Greider och Linderborg ta ställning i många olika frågor. De kritiserar t. ex. vänsterns ofruktbara irrgångar i frågor om identitetspolitik och särartstänkande, och försvaret i stället den traditionella likheten och jämställdheten mellan människor som det enda långsiktigt hållbara rättesnöret. De pekar på avarterna i anti-rasisternas självföraktande förbud mot att få uttala sig om man är vit, eller »icke-rasifierad» som det heter, vilket leder till att man inte kan tala klarspråk om hederstänkande, barnuppföstran och kvinnosyn hos t. ex. invandragrupper från Afrika och Mellanöstern, där många kanske har flytt hit från just hederskultur och en begränsande kvinnosyn. De pekar också på könspolitiska överdrifter i metoo-rörelsens efterdyningar, där det till och med blir svårt att stödja en självklar rättssäkerhet för utpekade män. Båda fenomenen ser Greider och Lindborg som överdrifter som odlats i en post-kolonial kollektiv skuld, en uppskruvad skuld-känsla som leder till en underkastelse under det högerpopulistiska och rasistiska ideologiska trycket från Sverigedemokraterna och deras islamofobiska, rasistiska och ibland hejdlöst kvinnoföraktande följe. Livrädda för »brunsmetning», som det heter, måste därför många vänsteranhängare försöka övertyga alla, och kanske också sig själva, att man verkligen inte är islamofob, rasist eller sexist. Så stympas en vänsterpolitisk frimodighet och självständighet, tycks författarna mena. Och därmed stympas också den slagkraft och trovärdighet som är nödvändig för en uppriktig och solidarisk multikulturalism, antirasism och antisexism.

Därmed är deras bok ingen okontroversiell eller mesig traktat inom vänsterdiskussionen. »Fördelningspolitik, klass och kön måste komma i förgrunden och ges större tyngd än frågor om migration, värderingar och identitet» skriver de (s. 244). Med stöd i den brittiske marxisten Perry Anderson hävdar de följaktligen att »mångkultur och mångfald aldrig kan ha samma betydelse som frihet och

jämlikhet». Och på denna punkt formulerar de ett socialistiskt jämlikhetscredo: »I stället för att belysa våra olikheter bör vi betona alla människans likheter. Bara så kan vi nå äkta solidaritet» (s. 264).

Sammanfattningsvis utgör *Populistiska manifestet* ett välskrivet, uppfordrande inlägg om socialdemokratisk politisk förnyelse. Som Sverker Gustavson skriver i sin recension i *Respons* (nr 4/2018) kommer den att kunna ge underlag för många intressanta diskussioner i studiecirklar och debattkvällar. Från ett analytiskt perspektiv har den emellertid, enligt min mening, föga att tillföra frågan om populismen; varken som begrepp eller rörelse, vare sig till höger eller till vänster. Och det menar den sig heller inte göra. Författarna har medvetet valt väg: »Vi har plöjt mängder med forskning» skriver de, »men inte skrivit någon akademisk inlägg utan snarare en skrift som i allra högsta grad är just – populistisk» (s. 17). Vad vi sammanfattande har framför oss är en välmatad och intressant debattbok, ett politiskt manifest för nuet. Dessutom med ovanligt många stilistiskt njutbara riff.

Därmed skulle jag, som ett tillagt *Coda* till Greiders och Linderborgs långa legato, vilja göra en, just, akademisk eller analytisk reflexion. »Populism» har uppenbarligen blivit det självklara ordet, bland både journalister och forskare, för att beteckna en viss typ av politiska partier i nuet. Det anmärkningsvärda är dock att inget av dessa partier självt använder den beteckningen. De heter Nationella fronten, Alternativ för Tyskland, Sverigedemokraterna, Frihetspartiet, Sannfinländarna, Danska folkpartiet, Podemos (Vi kan), Venezuelas förenade socialistparti, Det förenade kungadömetets oavhängighetsparti (UKIP), och så vidare. Varifrån kommer så termen »populism»? Tyvärr måste jag nog hävda att denna beteckning inte alls härrör från någon idéanalytisk klassifikation. Snarare härrör den, om jag får gissa, från en nedlåtande eller pejorativ ideologisk reflex från liberaldemokrater av olika schatteringar inom journalistik och universitetsvärld. Reflexen skulle i så fall uppkomma ur den sedimenterade ideologiska grundhållningen sedan andra världskrigets slut bland liberaler och socialdemokrater, riktad mot andra världskrigets förlorande ideologier fascism och nationalsocialism, och mer allmänt mot konservatism och nationalism, med dess

programmatiska anti-rationalism, begränsande kvinnosyn och nedlåtande syn på andra kulturer och folkslag. När nu dessa politiska attityder kommer tillbaka i uppskruvad form som främlingsfientlighet och misogyni blandat med anti-intellektualism och förakt för fria medier och fri kultur, och med ett direkt tilltal till vanligt folk – Donald Trump excellerar i dessa attityder inför öppen ridå! – då blir det lätt att ta till en nedlåtande beteckning på detta slags tänkande och kalla det »populism». Men man bör i så fall vara medveten om att valet av termen populism kanske är en egen ideologisk reflex, ty dessa rörelser och partier använder själva inte denna etikett. Det är i alla fall, enligt min mening, inte ett utarbetat och trovärdigt idé-analytiskt begrepp.

Jag minns mina studentårs föreläsningar om S.M. Lipsets klassiker *Political Man* (1959), ett av den politiska sociologins grundläggande arbeten. Lipset, och min föreläsare (statsvetaren Reidar Larsson), hade uppenbara bekymmer med att kategorisera Juan Perons »peronistiska» sociala rättviseparti i Argentina, där hans legendariska hustru Eva, »Evita», var ideologisk frontfigur och välsignande ängel. Var det ett arbetarparti som stödde sig på, och understödde, fackföreningarna? Och som nationaliserade stora företag? I så fall borde det ju kallas socialistiskt. Men eftersom detta uttryckligen skedde i nationens namn, samtidigt som tidningarna och de liberala politiska rättigheterna undertrycktes, var ju ideologin närmast att likna vid Mussolinis fascism, åtminstone delvis. Så det fick bli »populism», en sorts fascism light.

Ska vi nöja oss med denna benämning? Sverigedemokraterna kallar sin ideologi för »socialkonservatism». Jag har argumenterat mot denna självkaraktäristik i samband med SD:s programförnyelse 2011 (DN-debatt 25/11, 2011). Jag hävdade att vi snarare står inför en »nationell konservatism», en förening av nationalism och värdekonservatism. Den beteckningen blir särskilt rimlig när man granskar partiets programmatiska historia. Den genomgående och starka främlingsfientligheten i partiprogram efter partiprogram, och de återkommande försöken att definiera vad som är »svenskt» eller vem som är »svensk» – på etnisk och/eller kulturell grund – talar för den beteckningen. Vänder vi oss utåt är Alternativ

för Tyskland ett tydligt nationalistiskt parti på etnisk grund. Den franska Nationella fronten framställer sig som synes som nationalistiskt, och vissa livsstilar ses som mer franska än andra. Sannfinländarna i vårt grannland är som namnet signalerar etniskt finsknationella. Det finns naturligtvis varianter i olika länder, men frågan är om inte beteckningar som lutar sig mot ›konservativ› och/eller ›nationalistisk› borde användas i stället för ›populism›?

I den utmärkta boken av Roger Eatwell och Matthew Goodwin, *National Populism. The Revolt against Liberal Democracy* (2018) har författarna åtminstone lagt till ordet ›national›. Men även de andra dragen som man vanligtvis förknippar med »populistiska» partier och rörelser liknar ju närmast traditionell konservatism: den pessimistiska människosynen, behovet av samhörighet i nationella eller lokala gemenskaper, misstron mot universalism och internationa- lism, misstron mot intellektuella och mot medier, omhuldandet av känsla, intuition och tradition, voluntarism (viljebestämmd politik) i stället för rationalism (kunskapsbaserad politik), och så vidare. Allt detta talar för att vi borde beteckna dessa rörelser som nationella och/eller konservativa. Nationell konservatism menar jag är betydligt enklare och tydligare än »högerpopulism». Med den benämningen betonas också det idémässiga sammanhanget bakåt till counter-enlightenment och den politiska reaktionens tradition vid 1700-talets slut, det som under 1800-talet blev konservatism som politisk ideologisk -ism. De tillskrivet »populistiska» partierna blir då inte så konstiga att begripa sig på. Ja, i Greiders och Linderborgs bok är själva startpunkten att populismen är »svärfångad» och »komplex», som de skriver (sid. 17). Jag vill i stället helt enkelt se dessa rörelser och partier som nya grenar på konservatismens stamträd; i medvetenhet om att detta träd består av flera olika huvudstammar och grenar.

Konservatismen uppstod som en reaktion; en reaktion mot moderniteten och upplysningstänkande, mot de liberala revolutionerna i främst Frankrike och USA, mot den liberala jämlikheten och tankefriheten, och mot det liberala »borgerliga samhället». Det är fortfarande precis så som dagens ›högerpopulistiska› partier och rörelser definierar sig och tar ideologisk strid. Huvudmotståndaren

är ett liberal-demokratiskt och liberalt ekonomiskt samhällstillstånd och dess etablerade institutioner, särskilt om det präglas av vänsterliberalism och socialdemokrati. De tillskrivet »högerpopulistiska» partierna av idag skulle då utgöra en ny gren på det konservativa trädet, med den ideologiska volymen uppskruvad och med högre pitch; som i de uppräknade attityderna vid exemplet Donald Trump ovan.

Vad gör vi då med vänsterpopulismen? Frågan är om den bara är ett sken, en synvilla? Bernie Sanders är som vi vet demokratisk socialist, och som demokratisk socialist talar han i folkets namn, precis som alla socialdemokrater alltid gjort. Detsamma gör Labour-ledaren Jeremy Corbyn, typisk vänstersocialdemokrat. Varför dessa politiker ska ses som »vänsterpopulistiska», så som Greider och Linderborg föreslår, förstår jag inte. Det är knappast upplysande eller förtydligande. Chantal Mouffe är inne på ett liknande spår när hon hävdar att Jeremy Corbyn är vänsterpopulist. Jag tycker de har fel, helt enkelt; vilseledda av sin egen argumentations logik, som så att säga kräver vänsterpopulistiska gestalter och förebilder. Ska vi vidga horisonten till den kommunistiska planhalvan, finns det dessutom fler hjältar som borde kallas »vänsterpopulister». Det finns väl inga som har talat så mycket om ›folket› och ›nationen› som Stalin, Mao, Ho Chi Minh eller Fidel Castro. Och det nutida grekiska Syriza är vad jag förstår en koalition av vänsterrörelser runt resterna av det gamla kommunistpartiet. Och så vidare. Som märks, ser jag i den tillskrivna »vänsterpopulismen» i de flesta fall snarare någon variant av ganska traditionell vänsterpolitik eller vänsterideologi.

Med detta menar jag inte att jag på något sätt har genomfört det analytiska arbete som jag pekar på, och som vi bör ta på oss rörande begreppet och fenomenet »populism». Och jag har heller inte löst frågan om Peronismen! Bara pekat på det idéanalytiska problemet, och en möjlig väg framåt för dess lösande. Det får bli mitt enkla bidrag, än så länge, till den diskussion som Göran Greider och Åsa Linderborg uppmanar oss till i sin bok.

→

Mats Lindberg

SVERKER SÖRLIN, *Till bildningens försvar: den svåra konsten att veta tillsammans*. Stockholm: Natur & Kultur, 2019.

DAGENS KULTURDEBATT OM bildning får mig ofta att tänka på Wittgensteins tankeexperiment där några människor i varsin ask har något de kallar »skalbagge». Var och en säger att han vet vad en skalbagge är genom att titta i sin egen ask, men ingen av dem kan titta i någon annans ask. Skulle det inte i så fall kunna hända att alla hade olika saker i sina askar? (Wittgenstein 1978 § 293) Något liknande gäller för bildning; alla verkar mena olika saker med ordet och ingen verkar veta hur man ska komma överens om vad det betyder. Trots detta, eller kanske på grund av det, finns en nästan oöverskådligt stor litteratur om bildning, inte minst på tyska men även på svenska, norska och andra språk. (Några aktuella svenska exempel är Johansson 2015, Aagård m.fl. 2016, Svensson & Steinfeld 2017 och min egen Bohlin 2018; för den norska debatten, se t. ex. Ognjenovic & Hagtvet 2011.)

Vad ligger bakom det samtida intresset för denna 1700- och 1800-talstanke? I dagens utbildningspolitiska debatt ses värdet av utbildning ofta som enbart ekonomiskt. Skola och högskola är för individen en väg till jobb med bra lön, och för samhället ett sätt att producera »humankapital» som kan fylla arbetsmarknadens behov och upprätthålla nationens konkurrenskraft. I detta renodlat ekonomiska perspektiv är det svårt att förklara varför skattepengar ska användas till utbildning eller forskning i sådant som filosofi eller idéhistoria. Sverigedemokraterna anser till exempel att det »inom högre utbildning finns alldeles för många platser i utbildningar som arbetsmarknaden inte efterfrågar», och att man därför bör »strama upp högskolan och i första hand anpassa den till samhällets behov», underförstått de snävt ekonomiska behoven (SD 2019). Det finns gott om uttalanden i samma anda från politiker av de flesta

färger och på alla nivåer, och från inflytelserika lobbyorganisationer som Svenskt Näringsliv (för exempel, se Bohlin 2018: 12–13).

Filosofier och pedagoger har sedan antiken hävdad att målet för utbildning inte i första hand är yrkesförberedelse utan personlig utveckling, aktivt medborgarskap och praktiskt och moraliskt omdöme. I den grekiska antiken var *paideia* en utbildning för de fria manliga medborgarna i retorik och andra färdigheter och kunskaper som behövdes för att utöva offentliga ämbeten och tala i en folkförsamling. *Paideia*-tanken är en av de historiska rötterna till det moderna bildningsbegreppet, som först formulerades av tänkare som Wilhelm von Humboldt och Johann Gottfried Herder omkring år 1800.

Humboldt och Herder skrev i ett historiskt skede där borgarklassens framväxt, upplysningen och det feodala systemets nedgång i samband med franska revolutionen hade skapat ett behov av bred medborgarutbildning. För framstegsvänliga tyska intellektuella var frågan hur makten skulle kunna spridas från kungar, adelsmän och präster till medborgarna utan att följderna som i Frankrike blev blodiga strider mellan de nya makthavarna. Svaret blev utbildning och *Bildung*, bildning. Den gamla samhällsordningens passiva och lydiga undersåtar skulle utvecklas till självständiga, aktiva och upplysta medborgare genom utbildning som inte bara förmedlade torra faktakunskaper utan formade – »bildade» – hela personligheten, både hjärta och hjärna, både förstånd, känsla och vilja (Beiser 2003: 89–90).

När »bildning» under 1800-talet blev en institutionaliserad del av de tyska ämbetsmännens utbildning förändrades ordets betydelse. Det stod inte längre för en öppen utvecklingsprocess, unik för varje individ, utan för ett fördefinierat kunskapsstoff, gemensamt för alla, med kunskaper i latin och grekiska som centrala beståndsdelar. Bildningen fick funktionen av klassmarkör och legitimering av »de bildade klassernas» privilegierade ställning i 1800-talets klassamhälle. Detta borgerliga bildningsideal förlorade sedan det mesta av sin status och samhälleliga betydelse med »bildningsborgerlighetens» nedgång under 1900-talet (se Ringer 1990).

I efterkrigstidens Sverige var ordet och begreppet, som Donald

Broady uttryckt det, »stendöda» till omkring 1990. Då återkom de i utbildningsdebatten genom bland annat Läroplanskommitténs huvudbetänkande »Skola för bildning» (SOU 1992:94, Broady 2012: 286, 289–290). Sedan dess har bildningstanken växt fram som huvudalternativet till den dominerande ekonomiska synen på utbildning.

Men som utbildningspolitiskt alternativ har den en avgörande svaghet, nämligen att det är djupt oklart vad »bildning» överhuvudtaget står för. En textanalys för några år sedan urskilde tolv betydelse av ordet i nutida svensk debatt om högre utbildning, bland andra allmänbildning, kulturell aktivitet, demokratifostran, etiskt förhållningssätt, kärnkunskaper i humaniora, förmåga att utveckla information till kunskap, personlig utveckling, förmåga att lära sig, kritiskt förhållningssätt, bred och tvärvetenskaplig utbildning och förmåga till perspektivskifte (Lindskog 2007, se även Allwood & Gunnarsson 2003).

Mångtydigheten brukar bli märkbar i de paneldebatter med kulturpersonligheter som då och då ordnas om bildning. Ofta inleds de med frågan »Vad är bildning?», men deltagarna undviker i regel att säga något entydigt om detta och ägnar sig i stället åt att associera fritt till sina personliga favoritidéer om lärande, utveckling och utbildning. En oskriven regel är att varje nytt infall ska mötas med vänlig nyfikenhet och att ingen får säga till någon annan: »Det där är ingen skalbagge» – »Det du pratar om är inte bildning». Ordet bildning får på så vis samma funktion som en Rorschachbild, en inbjudan att associera fritt kring något som i sig självt inte nödvändigtvis har någon bestämd betydelse. Det kan bli trevligt och tankeväckande att lyssna på, men är samtidigt djupt frustrerande. Hur ska något så vagt och mångtydigt kunna fungera som trovärdigt utbildningspolitiskt alternativ?

Det senaste tillskottet till den svenska bildningslitteraturen är Sverker Sörlins *Till bildningens försvar*. Sörlin är en av Sveriges mest produktiva och kända idéhistoriker, och har bland annat tillsammans med kollegan Anders Ekström skrivit *Alltings mått*, en bok om de humanistiska vetenskapernas utmaningar och möjligheter inför framtiden (Sörlin & Ekström 2012). Där kombinerar förfat-

tarna historiska översikter och analyser av aktuell samhällsutveckling i en välunderbyggd argumentation för behovet av humanisters kompetens som »andra ordningens specialister», generalister med förmåga att överblicka och bearbeta information och kunskaper från många olika expertisområden. Det är den sortens böcker som behöver skrivas om bildning för att skapa fokus i debatten och föra den framåt.

Men *Till bildningens försvar* är en annan sorts bok, mer essäistisk och personligt hållen. Sörlin varvar berättelser ur sitt liv och reflektioner kring böcker som gjort intryck på honom med reflektioner om huvudtemat bildning. Vi får möta honom i den norrländska hembygden, på folkhögskola i Skåne, i Västafrika på bildningsresa och som gästforskare i Cambridge, och vi får ta del av hans tankar om Simon Blackburns moralfilosofi, Tara Westovers självbiografiska *Allt jag fått lära mig* (2019) och mycket annat.

Det första intrycket är splittring. I stället för sammanhängande argument får läsaren spridda tankar och uppslag som verkar inbördes svårförenliga om inte direkt oförenliga. Bildning är »medborgarkunskap som ska stärka demokratin» och »fungerar som socialt kapital, vilket gör att man kan umgås med andra och har saker att tala om» (s. 19), men den består inte i något bestämt kunskapsstoff som alla känner till eller borde känna till (s. 15). Bildning är gemensam kunskap hos medborgarna, sådant vi vet tillsammans (s. 57), men »veta» betyder här också känna, inse, förstå, delta (s. 72). Dessutom är det avgörande att var och en måste bildas på sitt eget individuella sätt (s. 22). Otydligheten ökar när Sörlin förklarar att ordet bildning är »öppet åt många håll» (s. 26) och »inte har en betydelse» utan »växlar från tid till annan och beroende på vilken plats vi befinner oss på» (s. 14), samtidigt som den inte får »sväva ut och omfatta allt» (s. 22).

En gemensam, allmänt omfattad kunskap som skiljer sig från person till person, som inte består i något särskilt kunskapsinnehåll och som dessutom inte nödvändigtvis är kunskap utan också kan vara andra saker, oklart vilka – vilken sorts märklig skalbagge är det? Hur ska detta kunna fungera som den ledande idén i ett gemensamt politiskt projekt för att stärka och förnya demokratin?

Men för den som fortsätter läsa framgår det efterhand att Sörlin ändå har något väsentligt att säga. Vår tid lider av brist på förmåga att »tänka tillsammans», att i god demokratisk ordning diskutera och lösa gemensamma samhällsproblem som till exempel klimatkrisen. Tidigare fanns ett litet antal nationella medier som skapade gemensam förståelse av omvärlden. I dag har vi en svåröverskådlig mångfald av kommunikationsgemenskaper på nätet, där oförenliga världsbilder odlas. Detta är ett demokratiproblem eftersom demokratiskt beslutsfattande kräver en gemensam grund av delad kunskap.

Vi vet inte längre samma saker. På mycket kort tid har allt fler medborgare i det vi kallar moderna samhällen fått en alltmer partikulär, avskild relation till verkligheten. Sanningen har privatiserats. [...] Det blir allt svårare att veta tillsammans, och när man inte vet tillsammans har man svårare att förstå varandra, ännu svårare att ha förståelse för varandra, och allra svårast att verkligen genomföra något betydelsefullt tillsammans, alltså just sådant som nationer förut var ganska bra på. (s. 56)

Hur ska demokratin försvaras och förnyas under dessa nya förhållanden? Sörlin pläderar för en ny folkbildningsrörelse och ett återupprättande av det Olof Palme kallade den svenska studiecirkeldemokratin (Palme 1969: 299–300). Som föredöme framhåller han samtidsikonen Greta Thunberg, en person som förenar kunskap om avgörande framtidsfrågor med ett djupt samhällsengagemang och modet att göra något åt problemen. Vi skulle alla behöva blir mer som Greta, skriver Sörlin. Vi skulle behöva genomgå »en stor omvändelse» (s. 174).

Det är inte så väldigt annorlunda än vad människor i de tidigare folkrörelserna gjorde när de tog till sig upplysningens idéer och bestämde sig för att det var deras stora uppgift att låta dessa idéer vägleda dem och att de skulle bygga ett samhälle med hjälp av dem. Och att detta var vägen till frihet, möjligheter och öppna samhällen. Det var detta som var bildning. (s. 175)

Det är ett arbete för oss som medborgare. Vi bör prenumerera på tidningar och läsa böcker. Vi bör organisera oss i föreningar och rörelser. [...] Vi bör förskjuta mer av tyngdpunkten i våra samhälleliga investeringar till bildning och utbildning. Kunni-gare människor bidrar mer till ett klokare samhälle och till den etiska miljö som vi lever i. Bildning bidrar till att hålla samhället samman. (ss. 211–212)

Det kanske intressantaste i *Till bildningens försvar* är beskrivningen av den svenska folkbildningsrörelsens medborgarskapsidéer och diskussionen av deras relevans i dag. Till svagheter hör förutom den begreppsliga oklarheten att Sörlin i sin essäistiska stil bara skisserar den tidigare bildningsteoretiska traditionen med några snabba pennstreck. I bilden av det han kallar »den konventionella bildningsförståelsen» (s. 70) saknas det mesta av allt som tidigare skrivits om bildning av idéhistoriker, pedagoger och filosofer i Sverige och utomlands, bland annat de försök som andra redan gjort att nytänka bildningsbegreppet för vår tids samhällsförhållanden. Läsaren får intrycket att alla som tidigare uttalat sig om bildning försvarat ett konservativt ideal där bildning är liktydig med att ha tillgodogjort sig en fördefinierad finkulturell kanon i borgerlig 1800-talsanda. Men den bildningsteoretiska traditionen är i själva verket mycket rikare än så.

Trots sina svagheter är boken klart läsvärd, kanske framförallt på grund av Sörlins förmåga att i nästan poetiskt vackra formuleringar förmedla sin entusiasm inför bildningstanken och dess möjligheter till läsaren. Ett sätt att läsa *Till bildningens försvar* kan vara att tillfälligt koppla bort de kritiskt begreppsanalytiska hjärnfunktionerna och i stället bara låta sig beröras och inspireras till handling för mänsklighetens bästa i Greta Thunbergs och andras fotspår. Boken kan sedan följas upp med texter som fördjupar diskussionen och skärper analysen av bildningsbegreppet och behovet av bildning i dagens samhälle – förslagsvis min egen *Medborgerlig bildning* (2018).

→

Henrik Bohlin

Referenser

- AAGÅRD, MARTIN M.F.L. (2016) *Bildning då – nu – sen*, Stockholm: Atlas.
- ALLWOOD, JENS & MAGNUS GUNNARSSON (2003) *Bildning: en begreppsanalys*, Göteborg: Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet.
- BEISER, FREDERICK C. (2003) *The Romantic Imperative: the concept of early German romanticism*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- BOHLIN, HENRIK (2018) *Medborgerlig bildning: om varför man studerar på högskola*, Lund: Studentlitteratur.
- BROADY, DONALD (2012) »Bildningstankens krumbukter», i Lovisa Bergdahl, Anders Burman & Per Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner*, Göteborg: Daidalos, ss. 285–308.
- EKSTRÖM, ANDERS & SVERKER SÖRLIN (2012) *Alltings mått: humanistisk kunskap i framtidens samhälle*, Stockholm: Norstedt.
- HABERMAS, JÜRGEN (2003) *Borgerlig offentlighet: kategorierna »privat» och »offentligt» i det moderna samhället*, 4 uppl., Lund: Arkiv.
- JOHANSSON, LARS ANDERS (RED.) (2015), *Varken bildning eller piano: vantrivs borgerligheten i kulturen?* Stockholm: Timbro.
- LINDSKOG, MARCUS (2007) »Bildning, vetenskaplighet och högskolemässig utbildning: En textanalys», C-uppsats, Stockholm: Institutionen för samhälle, kultur och lärande, Lärarhögskolan i Stockholm www.uppsatser.se/uppsats/35f5683d63/
- OGNJENOVIC, GORANA & BERNT HAGTVET (RED.) (2011) *Dannelse: tenkning, modning, refleksjon: nordiske perspektiver på allmenndannelsens nødvendighet i høyere utdanning og forskning*, Oslo: Dreyer.
- PALME, OLOF (1970) Partistyrelsens svar på motioner om utbildning, forskning, kultur, kyrkofrågor och radio-TV, i Protokoll från Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis 24:e kongress 28 september–4 oktober 1969, Stockholm: Socialdemokraterna, ss. 291–304.
- RINGER, FRITZ K. (1990[1969]) *The Decline of the German Mandarins: the German academic community, 1890–1933*, Hanover: University Press of New England.
- SD (Sverigedemokraterna) 2019 Vad vi vill/Utbildningspolitik/En riktig skola, sd.se/vad-vi-vill/utbildningspolitik/, läst 28 september 2019.
- SOU 1992:94 Skola för bildning. Huvudbetänkande av Läroplanskommittén, Stockholm: Allmänna förlaget.
- SVENSSON, PER & THOMAS STEINFELD (2017) *Bildningen på barrikaden: Ett manifest*, Stockholm: Weyler.
- WESTOVER, TARA (2019) *Allt jag fått lära mig*, Stockholm: Natur & Kultur.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG (1978) *Filosofiska undersökningar*. Stockholm: Bonnier.

PATRICK KRASSÉN (RED.) *Ny Liberalism*.
Stockholm: Timbro, 2018.

NÄR JAG SOM tonåring var med i Liberala Ungdomsförbundet fick jag intrycket att liberalerna kunde delas in i tre kategorier: de klassiskt liberala utilitaristerna, de radikala libertarianerna och de socialliberala egalitarianerna. I breda drag representerades de av de tre olika politiska filosoferna John Stuart Mill, Robert Nozick respektive John Rawls. Även om de alla var liberala, och ofta höll med varandra i dagsaktuella sakfrågor, så rättfärdigade de sina positioner utifrån olika grundantaganden och formulerade olika visioner för ett helt rättvist samhälle. Den som idag hamnar i en diskussion om liberal ideologi kan lätt ges intrycket att debatten stått stilla sedan Rawls och Nozick skrev *En teori om rättvisa* och *Anarki, stat och utopi* på 1970-talet. Både bland politiska ungdomsförbund och vid akademiska seminarier tycks striden om liberalismen fortfarande stå mellan Mills, Rawls och Nozicks versioner av liberalism. Syftet med *Ny liberalism* är att uppdatera denna föråldrade bild. I denna antologi presenteras sex internationellt framträdande samtida liberala tänkare i varsitt kapitel, många av dem för första gången på svenska, av sakkunniga svenska författare.

Tänkarna kommer från vitt skilda fält och ger därför en mångfald av olika perspektiv. Ekonomihistorikern Deirdre McCloskey, i antologin presenterad av Mattias Svensson, »ställer Marx på huvudet» genom att förklara den industriella revolutionen med idéer snarare än materiella faktorer. Hon argumenterar att det var borgerliga och liberala dygder och värderingar, snarare än kapital eller institutioner, som banade vägen för den extrema välständsökningen världen upplevt sedan 1600-talet. Ebba Karlsson bidrar med ett kapitel om socialpsykologen Jonathan Haidt. Haidt är mest känd för att ha utvecklat *Moral Foundations Theory*, en moralpsykologisk

teori enligt vilken våra moraliska intuitioner och omdömen baseras på sex moraliska fundament: omsorg, rättvisa, lojalitet, auktoritet, helighet och frihet. Dessa ska betraktas som moraliska »grundsmaker» som kan kombineras på olika sätt för att ge upphov till mer komplexa värderingar. Undersökningar har visat att medan progressiva politiker och väljare i USA framförallt fokuserar på fundamenten omsorg, rättvisa och frihet, så bryr sig konservativa väljare om samtliga sex fundament, inklusive lojalitet, auktoritet och helighet. Teorin har visat sig kunna användas för att förklara väljarbeteende i amerikanska val, och i kapitlet visar Karlsson även hur teorin kan tillämpas på en svensk politisk kontext. Men den kan också användas för att trimma politisk kommunikation och retorik efter lyssnarens värderingar.

Men vid sidan av dessa mer empiriskt orienterade tänkare dominerar antologin av normativa, analytiska politiska filosofer. David Schmitz, vars teorier förklaras av Jesper Ahlin Marceta, vänder sig emot både Rawls och Nozicks monistiska ambitioner att rättfärdiga alla politiska beslut utifrån en enda princip. Istället förespråkar han en form av värdepluralism, och att vi måste använda våra överlagda omdömen för att hitta situationsanpassade kompromisser mellan dessa konkurrerande liberala principer. John Tomasi, i antologin presenterad av Alexander Funcke, utgår istället från ett i breda drag rawlsianskt ramverk, men kombinerar det med empiriska antaganden inspirerade av nationalekonomen Friedrich Hayek. På så vis rättfärdigar han ett marknadsliberalt samhälle, samtidigt som han formulerar en intern kritik av Rawls mer socialliberala position.

Fritz-Anton Fritzson bidrar med ett kapitel om filosofen Jan Narveson, som använder kontraktsteori för att förklara inte bara politiska förpliktelser, utan moralen som sådan. Denna kontraktsbaserade moral bör enligt Narveson vara så tunn och inkluderande att den rationellt kan accepteras av alla personer, eller åtminstone alla som är intresserade av att leva i fredlig samexistens med andra människor. Jämfört med ett amoraliskt, och därmed våldsamt och konfliktfyllt, naturtillstånd skulle alla fredliga personer rationellt acceptera en icke-aggressionsprincip, enligt vilken man enbart får använda våld och tvång i självförsvar. Denna kan därför utgöra

en grund för den tunnaste möjliga, och av konsensus accepterade moralen. Men den skulle inte inkludera några krav på ekonomisk omfördelning, då somliga skulle förlora på sådan omfördelning och därför inte ha rationella skäl att acceptera den. Eftersom stater per definition är aggressiva är denna kontraktbaserade moral enbart förenligt med ett anarkokapitalistiskt samhälle, det vill säga ett samhälle utan någon centraliserad statsmakt, men med stark privat äganderätt. Bokens sista kapitel är skrivet av antologins redaktör Patrick Krassén, och presenterar Michael Huemer. Huemer landar i liknande anarkokapitalistiska slutsatser som Narveson, men når dit genom en annan argumentativ strategi. Istället för att ge positiva argument för en anarkokapitalistisk politik, så argumenterar han för att alla de skäl som historiskt har getts för att rättfärdiga statens auktoritet är ogiltiga, och att staten därmed helt saknar legitimitet.

Det går utmärkt att läsa ett av kapitlen enskilt från de andra för att få en introduktion till ett enskilt författarskap. Men genom att läsa kapitlen tillsammans ges läsaren inte bara en presentation av sex individuella författarskap, utan även en bredare presentation av den samtida liberala teorin mer generellt. De korta introduktionerna är välskrivna och lättlästa, och lyckas göra teoretikerna tillgängliga för dem som saknar förkunskaper om liberal teori, samtidigt som de är intressanta och lärorika även för dem med större förkunskaper. De mest centrala bakomliggande tänkarna i boken är som sagt John Rawls och Robert Nozick, vars teorier redogörs för i korta drag i bokens tredje kapitel. Samtidigt hänvisar antologin ständigt till ännu äldre politiska teoretiker, som John Stuart Mill och Friedrich Hayek, men förklarar pedagogiskt hur deras idéer kan relateras till bokens nya liberala teoretiker. På så vis utgör *Ny liberalism* inte bara en uppdatering av den senaste utvecklingen inom liberal teori, utan ger också läsaren en bredare introduktion till ämnet och dess historia.

Även om alla antologins teoretiker faller inom en mer generell liberal tradition, så verkar de också skilja sig något åt i sin förståelse av liberalism. McCloskey och Tomasi verkar i stil med till exempel Hayek och Mill i en klassiskt liberal tradition, där den fria marknaden rättfärdigas av sina positiva konsekvenser. Narveson och Hu-

emer rättfärdigar snarare sin liberala position i en mer libertariansk tappning, genom att hänvisa till idéer om självägarskap, naturliga rättigheter och icke-aggressionsprincipen. Men mer egalitära tänkare i Rawls fotspår, så som Ronald Dworkin och Amartya Sen, lyser med sin frånvaro. Till och med Tomasi som bygger på Rawls principer använder dem just för att underminera hans egalitära slutsatser, till förmån för mer klassiskt liberala sådana. De teoretiker som presenteras är med andra ord mer nyliberala än socialliberala, och delar en i grunden positiv inställning till marknadsmekanismer och en generell skepsis mot statliga ingrepp i desamma. Samtidigt skiljer de sig avsevärt i hur radikalt de tolkar sin liberalism. Narveson och Huemer är båda filosofiska anarkister som argumenterar emot staten som sådan. McCloskey, Schmitz och Tomasi å andra sidan tolererar inte bara den minimala staten utan dessutom vissa former av offentliga investeringar i exempelvis utbildning.

Det är dock värt att påpeka att antologin inte bara är läsvärd för den som sympatiserar med marknadsliberal ideologi, utan är tänkvärd även för dem som är intresserade av statsvetenskap eller politisk filosofi mer generellt. Haidts *Moral Foundations Theory* är i grunden empirisk, och lika relevant för konservativa och socialister som den är för liberaler. McCloskeys forskning är också empirisk, och innehåller lika mycket humaniora, ekonomi och samhällsvetenskap som filosofi. Men även de mer renodlat filosofiska kapitlen är av intresse för fler än marknadsliberaler. Tomasi och Schmitz riktar sig som sagt mot egalitarianer i Rawls anda, medan Narveson och Huemer lyfter frågor som berör politisk legitimitet överlag, och därför är av intresse för alla som är intresserade av politisk teori. Narvesons resonemang i synnerhet är lika mycket metaetik som politisk filosofi, och kan därför vara intressant inte bara för politiska filosofer utan praktiska filosofer generellt.

Tyngdpunkten ligger i flera av kapitlen vid att presentera de respektive teoretikernas positioner. Ibland sker det på bekostnad av att i detalj redogöra för de argument som används för att rättfärdiga dessa positioner. Jag tror därför inte att antologin borde användas just för att utvärdera teoretikernas idéer eller liberalismen. Snarare bör den användas för att ge en översikt över den samtida liberala

diskussionen, eller för att ge ett smakprov och en introduktion till något av dessa sex författarskap. Den som sedan på allvar vill utvärdera och bemöta de filosofiska idéer som framförs i boken gör bäst i att också läsa originalverken.

Med sin historiska förankring är det slutligen intressant att fråga sig hur nya dessa liberala teorier egentligen är. Snarare än att göra ett radikalt brott gentemot Mill, Rawls och Nozick, så verkar de inom samma liberala paradig. Det är också slående att författarna hämtar inspiration och insikter från ännu tidigare teoretiker, som föregår både Rawls och Nozick. Schmitz pluralism uppvisar stora likheter med till exempel W.D. Ross intuitionistiska värdepluralism. Tomasi tar sin grund i Hayeks ekonomiska och etiska teorier. Narvesons kontraktualism visar en tydlig koppling tillbaka till Thomas Hobbes motsvarighet. McCloskely blickar ännu längre tillbaka då hon grundar mycket av sitt försvar av liberalismen på aristotelisk dygdetik. Men även om författarnas skuld till tidigare tänkare är uppenbar ska det inte hållas emot dem. Filosofer har i alla tider inspirerats av tidigare tänkare. Vad de teoretiker som presenteras i *Ny Liberalism* lyckas göra är att uppdatera dessa idéer och tillämpa dem i den samtida debatten om liberalism och rättvisa på nya, intressanta och innovativa sätt.

→

Martin Jacobson